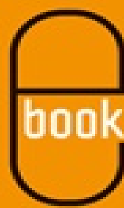

Ismail Kadare

Păpușa

roman

Ismail Kadare

Păpușa

Portretul mamei

Traducere din albaneză de
MARIUS DOBRESCU

Colecţie coordonată de DENISA COMĂNESCU

ISMAIL KADARE
KUKULLA

ISBN: 978-606-779-384-0 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021.311.23.30

1

În aprilie 1994, fratele meu de la Tirana ne-a anunţat că mama era pe patul de moarte.

Am luat, împreună cu Helena, primul avion de la Paris, cu speranţa că o vom mai găsi în viaţă. Am găsit-o în viaţă, dar inconştientă. Era în comă, în apartamentul mătuşii mele de pe strada Qemal Stafa, unde o duseseră cu câteva săptămâni înainte, pentru a o putea îngriji mai bine.

Vărul meu primar, Besnik Dobi, omul care o purtase în braţe până acolo, după ce mi-a explicat de ce preferase s-o ducă aşa pe o distanţă atât de scurtă, din strada Dibrei până pe Qemal Stafa, a adăugat: Şi, în plus, e foarte uşoară.

În încercarea de a-mi explica şi mai bine, a repetat aproape cu aceleaşi cuvinte ceea ce-mi spusese deja: Incredibil cât de uşoară e! Parcă ar fi de hârtie.

Ca o păpuşă de hârtie.

Nu sunt sigur dacă ultimele cuvinte au fost ale lui sau le gândisem eu, dar am avut senzaţia că-mi sună firesc. Ca şi când tot ceea ce auzeam îmi era extrem de familiar.

Mi-a revenit în minte o scenă cunoscută, repetată deseori la noi acasă, când fetele mele se jucau cu mama lor de-a păpuşile. Ea şedea răbdătoare acolo, în vreme ce ele îi puneau în păr tot felul de funde şi zorzoane, repetând întruna: Stai, mamă, nu te mişca!

Sigur că Helena se simţea oarecum stingheră în postura aceea, dar n-avea cum să le refuze: Mama nu spune nimic, repetau ele. Îi place, ce ştii tu?

Uşoară. Treptele de lemn de acasă, scârţâind de obicei, păreau mute sub paşii ei. Căci, la fel ca paşii, totul la ea era uşor: hainele, vorba, oftatul.

În cartier, mai apoi la şcoală, am învăţat o mulţime de poezii despre mamă. Erau, tot aşa, şi poezii, ba chiar şi un cântec, despre cei care n-o aveau, în care cuvintele *fără mamă* se repetau într-un mod ce te mişca până la lacrimi. Nu ştiam ca vreunul dintre prietenii mei de joacă să n-aibă mamă, sau poate o fi fost vreunul, dar nu ne-a zis. După cum spunea un coleg de clasă, e ruşinos să nu ai mamă, în vreme ce altul, din clasa B, îl contrazicea, spunând că ruşinos e să nu ai tată. Două dintre colegele noastre, Ylberia şi Ela Laboviti, râdeau de ei, deoarece, după mintea lor, nu numai că băieţii confundau cuvântul „ruşine“ cu „milă“, dar nici nu înţelegeau nimic din ceea ce spuneau.

Oricum ar veni, treaba asta cu mama nu era atât de simplă, adică nu era suficient s-o ai pentru ca toate celelalte să nu mai conteze. Ai fi putut cânta toată ziua „Dragă mamă, mama mea, cea mai bună dintre toate, ce bine miroşi, trilili şi tralala“, şi totuşi să fii nemulţumit. Unii, chiar dacă n-o spuneau, se supărau, căci, în comparaţie cu ale altora, mamele lor nu erau atât de tinere, ca să nu spunem că erau bătrâne. Dar nici asta nu părea mare scofală, dacă te gândeai că la şcoala din cartierul vecin erau nu una, ci două mame divorţate. Sau cazul lui Pano X., care a venit la şcoală plângând, pentru că cineva, pe stradă, îi strigase „fiu de curvă“, şi nu s-a liniştit decât atunci când Ylberia şi Ela Laboviti i-au explicat că cei ce folosesc cuvântul ăla care începe cu „c“ pentru mamele altora se simt cu musca pe căciulă.

Am înţeles foarte repede că şi eu aveam o problemă cu mama, dar una fără nici o legătură cu cele de până acum. Era vorba în principal despre trupul ei uşor ca fulgul, pe care l-am crezut mai târziu făcut din hârtie sau ghips. Vag la început, apoi din ce în ce mai clar, înţelegeam că tot ceea ce nu

lipsea niciodată din poeziile şi cântecele despre mamă – laptele, sânul, parfumul, căldura maternă – mie îmi era greu să găsesc la ea.

Nu era vorba despre răceală. Dragostea ei era vădită de la o poştă. Şi grija. Problema se afla în altă parte, cum mi-am dat seama mai apoi, avea de-a face cu stânjeneala ei de a le arăta, de a depăşi un prag, ceea ce, după cum se vede, îi era imposibil.

Pe scurt, de timpuriu am înţeles că mama mea, mai mult decât mamele din poezii, părea un soi de imagine, de contur din care nu putea să iasă. Chiar şi albeaţa chipului ei, mai ales când se *sulemenea*, cum o învăţase Kako Pino, bătrâna care le farda pe tinerele mirese din Gjirokastra, a cărei casă era aproape lipită de a noastră, deci chiar şi albeaţa ei era inexpresivă ca o mască. Mai târziu, când în cursul unei călătorii în Japonia aveam să văd pentru prima dată o reprezentaţie de teatru *kabuki*, albeaţa chipurilor actorilor mi s-a părut familiară. Exprima acelaşi mister pe care-l exprima şi chipul mamei, un mister de păpuşă, de păpuşă blândă.

Din aceeaşi categorie, ca în filmele de desene animate, făceau parte şi lacrimile ei. În majoritatea cazurilor nu le înţelegeam rostul. Tot aşa cum nu puteam pricepe cum de era posibil ca, ani la rând, să n-o simt intrând şi ieşind de la toaletă, de parcă nici n-ar fi fost vreodată acolo.

Mamele sunt fiinţele cel mai greu de înţeles, mi-a spus într-o seară, la cină, Andrei Voznesenski. Eram invitat, împreună cu Helena, la Alain Bosquet, unde, printre altele, l-am întrebat pe Andrei ceva despre versurile lui, scrise în formă de semianagramă, care făcuseră vâlvă la Paris. Printre ele era un vers în care cuvântul mamă, în rusă *mat* (urmat de semnul moale), se repeta de trei ori: *Matmatmat*, iar a patra oară era doar *ma*, care la finalul versului, împreună cu litera „t“ din ultimul *mat* (mamă), dădea cuvântul *tma*, care înseamnă *beznă*.

În seara aceea, Voznesenski era într-o stare sufletească groaznică, care, pesemne, s-a transmis şi în explicaţia pe care a dat-o versurilor. A fost prima şi ultima mea întâlnire cu el, aşa că n-am mai avut ocazia să aflu ce voise să spună cu asta. Explicaţia avea de-a face mai mult sau mai puţin cu relaţia dintre cuvintele *mamă* şi *beznă*, conform căreia omul iese din pântecul mamei ca din beznă, şi ăsta e un vârtej fără sfârşit – *matma*, *mamabeznă* –, unde mama, ca şi bezna, rămâne un mister.

În vreme ce lacrimile mamei îmi era greu să le explic, tristeţea ei mi se părea explicabilă. Şi asta pentru că despre ea vorbea singură, folosind chiar o expresie care, după ce mă speriase la început, ori de câte ori mi-o aminteam continua să-mi îngheţe sângele în vine: Mă înghite casa!

Foarte repede am aflat că aceasta era expresia cea mai obişnuită pentru a spune că te plictiseşti acasă. Ceea ce nu mă oprea ca, după un capriciu pe care l-am avut o vreme, de a descâlci sensul ascuns al cuvintelor, să mă torturez singur, închipuindu-mi cât de cumplit ar fi fost dacă, într-o bună zi, casei în care locuiam i-ar fi trecut prin cap să mă înghită.

2

Mama, chiar dacă pentru multe altele ar fi putut părea misterioasă, nu făcea un secret din faptul că nu-i plăcea casa noastră.

La o primă vedere, lucrul acesta ar putea părea inexplicabil: o fată de şaptesprezece ani intră ca soţie într-o casă foarte mare. Voluntar sau involuntar, primul ei gând, chiar ţinut secret, o fi fost că o asemenea casă se întreţine greu. Cu atât mai mult pentru o fată care, după cum aveam să aflu mai apoi din povestirile surorilor ei, era adesea certată de părinţi pentru că nu depune destul zel în treburile casnice. În plus, mai era şi singura noră în casa aceea, fără a spera că avea să mai apară vreuna, deoarece tatăl meu nu avea fraţi.

În afara faptului că era uriaşă, casa era veche şi sumbră. Şi, ca şi cum asta n-ar fi fost de ajuns, soacra, viitoarea mea bunică, cu excepţia renumelui ei de femeie ţâfnoasă, era şi foarte înţeleaptă. Mi-a trebuit destul timp să înţeleg motivul ascuns pentru care acest renume de femeie foarte înţeleaptă o deranja pe maică-mea.

Se întâmplase ca prima notă de răceală între tânăra nevastă şi soacră să fie provocată de indiferenţa ori, mai exact, de lipsa de entuziasm a nurorii faţă de casă. În realitate, motivul trebuie să fi fost mai profund şi, într-o oarecare măsură, inevitabil.

Se ştie că între familiile gjirokastrite, atunci când se legau cumetrii, se năşteau relaţii noi. Lăsând la o parte alianţa naturală dintre două clanuri, în mod ciudat apărea o anume duşmănie, mai ales în perioada de dinaintea căsătoriei. Toată aroganţa cunoscută a vechilor case, orgoliul, ţâfna, goliciunea găseau momentul potrivit pentru a se dezvălui şi expune în faţa celor două familii sortite a se uni prin taina căsătoriei. În lungile nopţi de iarnă, viitoarele mirese, ca şi mirii, de altfel, auzeau tot felul de bârfe despre partea cealaltă, de tipul „să nu creadă ei că sunt mai grozavi ca noi“ şi altele asemenea. Era un soi de război rece care încărca ambele părţi, dar mai ales pe viitoarele neveste şi soacre, cu un sentiment de respingere reciprocă.

Abia ştiind toate acestea s-ar fi putut spune dacă, indiferent de atitudinea binevoitoare sau distantă a viitoarei mele mame faţă de casa familiei Kadare, sau de ţâfnoşenia bunică-mii faţă de tânăra nevastă, răceala dintre ele ar fi putut fi evitată.

Cu trecerea anilor, aveam să înţeleg cu multă dificultate sau, mai exact, să-mi închipui că am înţeles cronica încâlcită a închipuitei duşmănii dintre familiile Kadare şi Dobi.

Ceea ce părea uşor de înţeles devenea brusc complicat, până ce venea un moment în care totul ajungea un talmeş-balmeş imposibil de descâlcit. Şi apoi contrariul – misterul se clarifica surprinzător de repede, aşa încât toţi spuneau: Ah, uite ce simplă era chestia asta, pe care noi, ca proştii, nu reuşeam s-o pricepem!

Şi încurcătura venea din imposibilitatea de a compara cele două clanuri. Aceasta pornea de la case, care erau atât de diferite, încât cu greu ai fi putut bănui că fac parte din acelaşi oraş.

Pe cât de veche şi ursuză era casa noastră, pe atât de diferită era cea a lui tata-mare, cum îi spuneam bunicului după mamă. Era mare şi ea, dar nu avea nici pivniţe adânci, nici rezervor de apă, nici scări viclene de lemn, ca să nu mai vorbim despre odăile nelocuite, despre temniţă, treceri secrete, coridoare sau borte inutile. Poate casa Dobi arăta aşa pentru că era izolată, fără cartier sau

stradă, care, într-un fel sau altul, ar fi obligat-o să semene cu celelalte. Se afla într-o zonă pustie, vecină cu cetatea şi un pârâu învolburat. În absenţa misterelor, ea avea o ogradă întinsă, căreia puteai să-i spui şi livadă, şi o cocioabă în mijlocul ogrăzii, aşa-numita căsuţă, în care locuia o familie de ţigani, servitorii de odinioară ai casei.

Şi, în loc ca oamenii să repare oarecum relaţia alterată dintre cele două familii, ei făceau exact contrariul. Membrii celor două familii, Kadare şi Dobi, cum am aflat mai târziu, erau chiar mai diferiţi decât casele lor. Principala diferenţă care-ţi sărea în ochi era că majoritatea celor din familia lui tata-mare erau în viaţă, câtă vreme cei din neamul Kadare erau morţi. Când descopeream prin ungherele casei vreo poză veche şi alergam la bunica s-o întreb cine şi unde este omul acela, răspunsul ei mă întrista. Dar ăsta? o întrebam peste câteva zile, când găseam o altă fotografie, iar răspunsul ei era acelaşi: E dus dintre noi.

Celelalte deosebiri, precum pomii, păsările, vioara ţiganilor, ţăranii greci care munciseră la tata-mare, unchii şi mătuşile, nu erau puţine, dar toate acestea nu se puteau compara deloc cu ale noastre. Căci ce-ar fi putut avea în comun, de pildă, cântecul de vioară cu cele două camere în care nu ni se permitea să intrăm, sau cu beciul, cum i se spunea temniţei? Despre unchi şi mătuşi nici nu putea fi vorba de vreo comparaţie, pentru că, după cum spunea bunica, chiar dacă n-ar fi fost altceva, unora li se spunea *hálla* şi *geagealár*, celor ai lui taică-meu, adică născuţi chiar de ea, iar celorlalţi, *teze* şi *unghi*[1].

[1]. În limba albaneză se face diferenţa între unchii şi mătuşile din partea mamei (*unghi*, *teze*) şi cei din partea tatei (*geagealár*, *hálla*). (N. tr.)

(Mai târziu, când doi dintre unchii din partea mamei au plecat la studii în străinătate, unul la Budapesta şi celălalt la Moscova, şi am început să primim scrisori de la ei, diferenţele dintre familii au devenit şi mai evidente. Noi, acasă, nu primeam scrisori de la nimeni, ceea ce mi se părea firesc, atâta vreme cât morţii nu pot trimite aşa ceva.)

Păpuşa (eram din ce în ce mai convins că acest atribut încerca, dacă nu să înlocuiască cuvântul „mamă“, măcar să devină un al doilea nume al ei), deci Păpuşa, deşi îi era greu să se exprime clar, fusese mai mult sau mai puţin conştientă că avea să se confrunte cu casa aceea veche, cu ferestrele ei înalte, cu debaralele, coridoarele, pivniţele secrete, cu bagdadia ei din lemn sculptat, cu celebra temniţă şi, în fine, cu numele acelea sonore: Seit Kadare, Avdo Kadare, Shahin Kadare şi, cel mai cunoscut dintre ele, Ismail Kadare, stră-străbunicul meu, care, cum îmi plăcea să-mi amintesc mereu, devenise celebru nu pentru că era pomenit într-o baladă şi ar fi ucis turci, cum ai fi putut crede la început, ci pentru hainele lui, mai precis pentru că se îmbrăca după ultima modă.

Împotriva acestei avalanşe ameninţătoare, Păpuşa avea oştirea ei de pomi, de păsări, de viori, de surori şi de foşti servitori. La prima vedere părea naivă şi delicată, dar îşi avea şi ea secretul ei. Păpuşa, care nu ştia multe lucruri, cunoştea, după cum se pare, acest secret, care se ascundea în spatele unui enunţ dezamăgitor şi banal: „situaţie economică“. Familia Dobi era avută, adică bogată, familia Kadare nu.

În nici una din aceste case nu se amintea lucrul acesta, de parcă ar fi existat o înţelegere ca fiecare parte să-şi poarte propria mască. Sub masca aceea, de oameni cumpătaţi la orice, neamul Dobi îşi ascundea bogăţia. Şi acelaşi lucru îl făceau şi ceilalţi, din familia Kadare, care, sub masca unei false făloşenii, îşi acopereau sărăcia.

Alianţa, chiar de la început, fusese una nepotrivită. În vreme ce motivul încuscririi a rămas întotdeauna un mister.

3

Oricât aş încerca să-mi imaginez intrarea Păpuşii, ca tânără nevastă, în anul 1933, în casa soţului, n-am reuşit niciodată. Exista mereu o piedică, o cortină de ceaţă, sau în amintirile ei, fie în imaginaţia mea. Piedica începea chiar de la prima ei călătorie. Nu-mi era greu să-mi imaginez convoiul de nuntă, pornind din ograda lui tata-mare, pe strada principală de la picioarele cetăţii şi ajungând mai apoi în centru, la „Intrarea Bazarului“, ca să coboare după aceea pe strada povârnită Varosh. Chiar în faţa casei doctorului Vasil Laboviti, acolo unde, în 1943, s-a organizat o cină festivă cu germanii, chiar acolo, odată cu strada care ducea la noi acasă, începea suprarealismul. Casa doctorului, pe a cărui fiică o aveam colegă, era prima. Mai încolo se afla casa lui Pavli Ura[2], un alt coleg de clasă, al cărui nume venea de la un pod, real sau închipuit, nu se ştie. În realitate, exista un fir de apă care trecea pe acolo, dar pod nu era nicăieri, drept care nici Pavli Ura însuşi n-avea habar de unde-i venea numele. Mai apoi, câţiva paşi mai încolo, chiar în faţa casei lui Fico, firul de apă îşi schimba identitatea şi devenea Pârâul lui Fico.

2. *Ura* înseamnă, în limba albaneză, „pod“. (N. tr.)

Casa acestuia, în afară de faptul că era mare, era poate şi cea mai frumoasă din oraş, ceea ce îi îndreptăţise pe unii să creadă că era normal să fie aşa, câtă vreme de aici plecase probabil cel mai bun ministru de externe din câţi a avut vreodată Albania. Se înţelege ce uşor i-a fost acestei case ca, profitând de faima pe care o avea, să-i împrumute numele ei firişorului de apă. O ramificaţie a străzii mergea paralel cu el până la locuinţa lui Kako Pino, la care visau toate viitoarele mirese ale oraşului, o căsuţă mică, romantică şi încărcată cu vaze de flori, aproape lipită de a noastră. În timp ce peste drum de cele două porţi, strâmbă, ciudată şi unică în oraş, începea Uliţa Nebunilor.

Păpuşii, care numai lipsită de curiozitate nu era, toate astea trebuie că i-au făcut o puternică impresie. Totuşi, în faţa celorlalte enigme, asta nu era cine ştie ce. Printre cele trei necunoscute care o aşteptau, soţul, casa şi soacra, se întâmplase ca aceasta din urmă s-o obsedeze cel mai tare. Pe viitorul soţ îl văzuse numai o dată, de la fereastră, cu puţin timp înainte de nuntă. Fotografia casei în care avea să ajungă i-o adusese într-o zi un văr îndepărtat, împreună cu bârfele care circulau în jurul ei. Printre toate acestea, cea mai incitantă era povestea temniţei. După cum se zvonea, casa familiei Kadare făcea parte din grupul de patru-cinci case din oraş care aveau temniţă, ceea ce pentru unii nu era decât o nebunie, iar pentru alţii, ceva de pe vremea lui Pazvante Chioru’, o problemă juridică răsuflată, adică statul avea legile lui, iar casa pe-ale ei, pe scurt, fiecare cu treburile lui.

Enigma cea mai mare pentru Păpuşa rămânea soacra. În afară de felul în care o vedeau toţi cei din casă, înţeleaptă şi supărăcioasă, ea mai avea o calitate: era singura care decidea dacă mai iese sau nu din casă, decizie asupra căreia lucrurile nu erau prea clare. Se crease convingerea că, deşi nu-şi anunţase încă hotărârea de a nu mai ieşi în oraş, nu mai era mult până atunci.

Izolarea femeilor bătrâne în casă era una dintre tradiţiile inexplicabile ale oraşului. Nu-i ştia nimeni nici cauza şi nici începutul sau evenimentul de la care pornise. Se întâmpla într-o zi ca una sau alta dintre femei să declare că nu va mai păşi în afara curţii şi nimeni să n-o întrebe *De ce?* sau *Cum aşa?*.

Se ştia numai că această izolare era în esenţa ei un soi de statut, ca să spun aşa, un fel de ridicare în grad sau o manifestare de mondenitate.

Nu cred că Păpuşa şi-a bătut prea mult capul cu sensul profund al deciziei luate de soacră de a ieşi sau nu din casă (poate că şi-o fi spus pur şi simplu că ar fi fost mai bine ca bătrâna să nu se zăvorască între patru pereţi), dar în prima dimineaţă după nuntă petrecută în casa soţului, în vreme ce se pregătea să urce în camera de oaspeţi, o fi simţit cu siguranţă că nici hărmălaia nunţii, nici prima noapte petrecută cu bărbatul ei, ci felul cum se prezenta în faţa cuscrelor avea să fie cea mai cumplită încercare pentru ea.

Umăr la umăr, aspre, îmbrăcate în negru, cu ceştile de cafea în podul palmei sau puse pe pervazul ferestrei, cu priviri ce nu iertau nimic, ele îi urmăreau fiecare mişcare.

Păpuşa fusese învăţată, cu siguranţă, cum să se comporte, dar în momentele acelea se întâmpla, din cauza emoţiei, să nu ţină minte toate sfaturile. Binoclurile din mâinile bătrânelor o surprinseseră încă de la început. Ca şi cum ochii lor reci ca gheaţa nu le-ar fi fost de ajuns, îşi întindeau una alteia binoclurile acelea viclene, cu care, când una, când alta, priveau pe fereastră.

La un moment dat i se păruse că le vor întoarce brusc către ea, adresându-i-se: Aha, deci asta e mireasa noastră, hai s-o vedem niţeluş mai bine…

Poate că, ajungând acasă la ai ei, unul dintre primele lucruri povestite părinţilor o fi fost despre curiozitatea aceea nemiloasă a binoclurilor.

Vizita aceasta, care are loc de obicei la o săptămână după nuntă şi care, din cine ştie ce motiv, se numeşte „searatainei“, era, fără îndoială, cel mai important eveniment din câte aveau să aibă loc.

Pe chipul proaspetei neveste, un ochi experimentat putea vedea o grămadă de lucruri: satisfacţia, dezamăgirea, uimirea şi, rareori, fericirea tinerei soţii. Era o pătrundere nemijlocită în intimitatea taberei adverse, un soi de spionaj şi contraspionaj laolaltă. Iar dacă treaba nu ajungea la lucruri grave, la întoarcerea miresei în casa părinţilor, de pildă, atunci nu însemna că primul semnal care venea de „acolo“ ar fi fost lipsit de importanţă. Atitudinea ulterioară faţă de tabăra cealaltă, un fel de strategie faţă de deciziile lăsate special în aer, chestiunile legate de proprietăţi sau moştenire depindeau de această vizită cu nume înşelător: „searatainei“. Un soi de diplomaţie secretă, pentru care vechile familii gjirokastrite erau celebre, s-ar fi putut pune în mişcare după această vizită. Nişte intermediari cunoscători ai acestor fineţuri, cu vorbe plasate ici-colo ca din întâmplare, puteau corecta în bine sau în rău înţelegerile anterioare, cum ar fi împrumutul pe termen lung destinat renovării casei familiei Kadare, de exemplu.

E greu de aflat dacă această fază a vieţii Păpuşii, care s-ar fi putut numi perioada ei Mata Hari, a adus vreo complicaţie în relaţia celor două familii.

Conform propriilor ei mărturisiri, cu excepţia surorii mai mici, n-a discutat cine ştie ce intimităţi cu ceilalţi oameni ai casei. Cei doi fraţi aveau alte preocupări, căci se pregăteau să intre la liceu. Mai târziu, aveau să citească ziarul oraşului Demokratia şi să discute despre lucruri absolut misterioase, ca, de pildă, despre neoalbanism, să comenteze ideile lui Freud ori Branko Merdjani sau să comenteze un termen apărut atunci şi care era la modă, acela de „deţinuţi politici“.

Comentariile lor erau din ce în ce mai diferite faţă de ale celor din jur. Când Păpuşa povestea despre binoclurile bătrânelor doamne, cei doi râdeau enervaţi. După mintea lor, doamnele familiei se dădeau mari, căci toate familiile vechi din Gjirokastra sufereau de mania grandorii.

Cu aceleaşi argumente aveau să explice mai târziu decizia bătrânei soacre de a nu mai ieşi din casă. Tot conform teoriei lor, toate obiceiurile acelea idioate urmăreau să-i sporească autoritatea. Unchiul cel mare, mai vârstnic cu un an, mai spunea ceva, o idee citită prin cărţi, pe care n-o înţelegeam şi care avea de-a face cu „exterioritatea morţii“, adică ieşirea din ea sau ceva asemănător.

Am încercat uneori să-mi imaginez acea primă „searatainei“. Rudele ei nu făceau un secret din faptul că avuseseră emoţii, drept care primele întrebări au fost dacă se comportase cum trebuie şi nu cumva făcuse vreo gafă. Surorile o întrebaseră altceva, după mintea lor: dacă a încercat şi ea să se uite prin binoclu sau dacă soacră-sa era într-adevăr aşa cum se spune, adică atât de deşteaptă. Cât despre celelalte întrebări, acelea se puneau în şoaptă şi nu în prezenţa părinţilor.

Cele două zile ale vizitei trebuie că au trecut repede, şi Păpuşa, însoţită la fel ca la venire de Vito, o ţigancă din cartier, plecase spre casa soţului.

Era normal ca, fără vălul de mireasă, casa să i se pară altfel: mai mare şi mai urâtă.

Oricum ar fi găsit-o pe soacră-sa, preocupată sau zâmbitoare, nu şi-o putea imagina decât roasă de bănuieli, precum omul care-şi închipuie că acasă la ai tăi n-ai putea face altceva decât s-o bârfeşti şi să dezvălui cine ştie ce secrete.

În toată săptămâna aceea, care fusese atât de diferită faţă de cea dinainte, Păpuşa, în afară de singurătate, simţise poate şi mai mult că-şi pierde stăpânirea de sine.

Odată, profitând de lipsa din odaie a bunicii, a luat binoclul lăsat pe pervazul ferestrei şi l-a dus la ochi. După cum povestise mai apoi, îşi imaginase că o să vadă Grecia… Şi odată cu asta avea să înţeleagă, poate, câteva dintre lucrurile necunoscute despre care soacră-sa le discuta cu prietenele ei: „inglezul“, războiul, Hitler…

4

Casele ca a noastră păreau construite anume pentru a conserva cât mai mult timp frigul şi neînţelegerea. Când am priceput pentru prima dată, vag, toate acestea, trebuie că aveam cinci sau şase ani. Şi imediat, cum mi se întâmpla adesea când era vorba despre lucruri care nu-mi plăceau sau mă speriau, mă chinuiam să mi le scot din cap. Eram aproape convins că lucrurile ar fi arătat altfel dacă locuinţa noastră ar fi fost mai mică, doar cu parter, sau fără coridoare secrete, în care nu aveam voie să intru, fără să mai pun la socoteală pivniţa, cisterna de apă şi temniţa.

Şi, pentru că am simţit din plin, ani la rând, răceala dintre bunica şi Păpuşa, nu mi-a fost greu să-mi imaginez care fusese atmosfera în primii ani de după căsătorie.

Pentru o vreme, deşi răceala dintre ele nu ieşise la iveală, era clar că această amânare nu prevestea nimic bun. Era ca expresia aceea repetată de toţi în prag de iarnă: Ce bine că vremea se menţine frumoasă! – care însă nu-ţi dădea nici o speranţă că iarna nu va mai veni în anul respectiv.

Antipatia şi neînţelegerile dintre ele erau tot mai accentuate. După primele înfrângeri suferite de trupele Păpuşii, cum îmi plăcea să-i numesc avangarda – florile, muzica, ţiganii şi toate celelalte –, a venit momentul să-şi scoată arma secretă, ultima ei speranţă: superioritatea pe care i-o dădea averea. Numai că nici asta n-a avut efect.

Tocmai în perioada aceea de panică, pe când îi aşteptam capitularea, s-a întâmplat ceva ce s-ar putea numi un „fapt neprevăzut“.

Era un amestec de uimire, groază, minune şi scandal laolaltă.

E vorba despre un proces.

Un proces între membrii familiei Kadare.

Un proces care părea fără soluţie.

Fireşte că totul a fost ţinut secret, deşi erau câţiva apropiaţi care ştiau. Şi totuşi nimănui nu-i venea să creadă. O luau ca pe o farsă: dacă alde Kadare aveau temniţă, ar fi fost normal să-şi facă şi farse. Temniţă avem, de ce să n-avem şi un proces?

Alţii vedeau chestiunea dintr-un unghi oarecum psihofilozofic: era un soi de influenţă a mediului judecătoresc în care taică-meu se învârtise toată viaţa. Cu alte cuvinte, visul unui banal funcţionar, care, provenind dintr-o veche familie de jurişti, rămăsese un simplu grefier de tribunal.

Timpul avea să arate că ceea ce se întâmpla nu era nici glumă şi nici o manifestare de schizofrenie. Încetul cu încetul, crescând, îmi dădeam seama că familia noastră se afla în mijlocul unui proces început înainte de naşterea mea. De mirare era faptul că, odată cu trecerea vremii, în loc ca „procesul“ acesta să-mi pară grotesc, în imaginaţia mea lua dimensiuni din ce în ce mai teribile.

Întrebările despre ce-i cu acest proces, când a pornit, cine e judecătorul şi cine cel reclamat m-au chinuit multă vreme. În cele din urmă, am înţeles că disputa, amânată de zeci de ori, îl avea ca judecător pe tatăl meu, iar părţile în conflict erau două femei: una era bunică-mea, iar cealaltă, Păpuşa. Disputa avea un singur motiv: antipatia şi neînţelegerile din casa Kadare. Cu alte cuvinte, conflictul soacră–nevastă.

La început, la fel ca multor altora, mi-ar fi fost uşor şi mie să spun că taică-meu o luase pe arătură. Mai târziu, a apărut ceva care m-a făcut mai curios decât nebunia lui: ezitările cărora le căzuse

pradă. Ele erau legate de prima întrebare: ce-i cu procesul ăsta? Câtă vreme se judecă ceva, înseamnă că judecătorul trebuie să găsească un vinovat. Numai că el nu era sigur, ezita.

La prima vedere, totul părea simplu, dar nu era aşa. Taică-meu ezita dintr-un motiv pentru care nimeni n-ar fi ezitat. Altfel spus, întors de la muncă şi văzând chipurile negre de supărare ale mamei şi soţiei sale, era normal ca prima dată să se burzuluiască la nevastă. Cu atât mai mult cu cât maică-sa era patroana familiei, care nu mai ieşea de mult din casă (construcţia data din 1700, sau poate 1600), şi al cărei unic fiu era încă din ziua în care soţul ei, judecătorul Shahin Kadare, o lăsase singură pe lume; şi cu atât mai mult cu cât faima înţelepciunii ei depăşise graniţele oraşului încă din vremea în care pe socru-său, bătrânul Ismail Kadare, îl pomeniseră în cântecul *acela* faimos…

Acum, indiferent de toate acestea, singurul ei fecior îi făcea un lucru umilitor: o punea în balanţă cu nevasta, ca să vadă care din ele avea dreptate şi care nu.

Fiu-meu e nebun. Chiar dacă nu i-o fi spus cu voce tare aceste cuvinte, i le-o fi spus cu siguranţă surorii ei, Nesibe Karagjozi, care o vizita de două ori pe săptămână, şi mai apoi mătuşii Djemo şi celorlalte prietene, incluzând aici şi sufletele adormiţilor, cărora le povestea totul cu lux de amănunte.

Pe măsură ce creşteam, îi înţelegeam tot mai bine supărarea. Un cutremur ar fi impresionat-o mai puţin decât ezitările tatălui meu. Elev de liceu fiind, toate acestea au continuat să mă obsedeze, căci nu se schimbase nimic. Sub influenţa lecturilor, ceea ce se întâmpla nu-mi părea doar surprinzător, ci, în primul rând, un semn care prevestea schimbarea.

Între timp, în vreme ce-mi închipuiam groaza bunicii, ceea ce i se întâmpla Păpuşii rămânea pentru mine un mister. Mai târziu, rememorând această obsedantă cronică, mai ales după ce ele au dispărut dintre noi, ajungeam la concluzia că natura ei singuratică o ajutase în toată această poveste. Ba chiar, din când în când, mi se părea că descoperisem încă de pe atunci ceva ce ar fi putut părea un soi de păpuşă-strigoi, un amestec de răceală, de paloare de ghips, de enigmă, ca în măştile teatrului japonez, ca să ajung la *Matmatma*-ua lui Voznesenski, în care mama şi bezna cosmică se contopeau.

Dar asta nu mă oprea, într-un mod concret şi mai puţin metafizic, să caut cauzele celor întâmplate. Mai curând sau mai târziu, logica avea să mă conducă spre ceea ce, cum se spune, explică inexplicabilul: iubirea.

M-aş fi mirat dacă mi-ar fi spus-o cineva. Nu ştiam nimic despre intimitatea lor, şi cu atât mai puţin m-aş fi dus cu gândul la vreo dramoletă, oricât de nevinovată, de dinaintea logodnei, până ce, într-o bună zi, ea mi-a povestit ceva. Era prima dată când Păpuşa îmi făcea astfel de confidenţe.

Izmini Kokobobo, o verişoară de-a noastră care se îmbrăca după ultima modă şi o tachina pe Păpuşa, s-ar fi prăpădit de râs dacă ar fi auzit întâmplarea respectivă. Numai că n-ar fi avut deloc dreptate.

Totul se întâmplase cu puţin timp înaintea logodnei. Cele trei fete Dobi se aflau la o nuntă, unde, printre nuntaşi, ar fi trebuit să se afle şi viitorul logodnic al Păpuşii. De la fereastra casei, surorile se chinuiau să-l descopere prin mulţime, când una dintre surori a spus: Uite, ăla cu pălărie neagră. Păpuşa a simţit un gol în stomac. I se spusese că logodnicul e un bărbat frumos, înalt, în vreme ce bărbatul cu pălărie era grăsuţ şi cam împiedicat. Păpuşii i-au dat lacrimile de ciudă, când soră-sa cea mică a strigat: Ia staţi, măi, proastelor, nu e ăla. E altul, ăla din dreapta.

Păpuşii i-a venit inima la loc, cum s-ar zice. Noaptea, n-a pus geană pe geană de bucurie.

Eram la liceu când mi-a povestit întâmplarea aceasta. În seara aceea i-am spus: Mamă, povesteşte-ne cum te-ai îndrăgostit de tata când l-ai văzut de la fereastră.

Dar ei îi era ruşine. Ce, aia e dragoste? a murmurat printre dinţi.

Dragoste adevărată, am strigat aproape într-un glas soră-mea şi cu mine. Dragoste la prima vedere, am continuat eu. Aşa îi spune, am vorbit despre asta şi la şcoală. Dante şi Beatrice.

Tata asculta complet indiferent, ca şi când ar fi fost vorba despre vreun alt bărbat.

A fost prima şi ultima dată când am abordat asemenea subiecte. Nu ştiam şi nici nu-mi imaginam nimic despre relaţiile lor intime.

Cu puţin timp înainte de a muri, mi-a spus într-o zi că vrea să mă roage ceva. Vocea i se stingea pe măsură ce vorbea. Voia să fie înmormântată în acelaşi mormânt cu el, cu bărbatul ei. Nu râde, Smail, mi-a zis. Şi mi-a explicat că-i e frică să rămână singură sub pământ.

I-am dat cuvântul că voi face aşa cum vrea ea.

Mai târziu, ocupându-mă de asta, lucru care nu a fost deloc uşor, căci legile şi regulile se schimbau în fiecare an, m-am întrebat fără să vreau dacă asta nu se poate numi o poveste de dragoste, chiar şi modestă: să vezi de la fereastră un bărbat, iar apoi, trei sferturi de secol după asta, să vrei să fii împreună cu el în acelaşi mormânt?

Am fost din ce în ce mai convins că fusese, fără nici o îndoială, o poveste de dragoste aici, de la un capăt la altul, la fel ca şi *matma*-ua poetului rus, asemeni celor două *ma*-uri ale lui, cu *t*-ul la mijloc, care aveau un dublu înţeles: mamă şi beznă.

Aşa îmi spuneam eu atunci. Totuşi, când îmi aminteam de cele două celebre procese din familie, mă gândeam că, şi dacă o fi fost aşa, adică episoadele cu fereastra şi cel cu mormântul ar fi putut fi interpretate ca o poveste de dragoste, asta ar fi putut explica multe, dar în nici un caz misterul comportamentului tatei. (Nevestele astea de astăzi, ah, astea de astăzi ştiu nişte figuri şi nişte şmecherii care-i scot din minţi pe bieţii bărbaţi… După aceste vorbe, prietenele o fixau insistent pe bunica, dar ea, distantă şi ursuză, se prefăcea că nu înţelege.) În timp ce mie treaba asta cu figurile nu-mi trezea nici o curiozitate, ci îmi provoca frică, deoarece, cum se părea, făcea parte din zona misterioasă a sufletului Păpuşii.

Pe scurt, comportamentul ciudat al lui taică-meu nu se poate explica nici printr-o iubire romantică şi nici prin şmecherii feminine, pentru că, după cum se spune, dacă pe lumea asta există ceva trecător, tocmai lucrurile acestea sunt. În vreme ce procesele de la noi de-acasă, cu istoria lor nesfârşită, erau ceva permanent.

De ani buni, ritualul continua neschimbat. Ambele părţi câştigau pe rând. Urmele de lacrimi uscate de pe obrazul Păpuşii arătau că tocmai pierduse o bătălie, în vreme ce din vioiciunea paşilor ei se înţelegea exact contrariul, după bătălia următoare. În această situaţie, bunica era cea care se retrăgea furioasă la etaj, şi zile întregi nu cobora de acolo. Cafeaua şi mâncarea i-o duceau acolo, şi se subînţelege că sora ei, Nesibe Karagjozi, şi prietenele, care în zilele acelea îşi înmulţeau vizitele, tot acolo urcau. Ca şi spiritele celor dispăruţi, de altfel. Totul era neclar. Nu se ştia nici cât va dura vechea supărare, nici când va începe cea nouă şi, mai cu seamă, cine avea dreptate şi cine nu.

Într-o zi, absolut întâmplător, eram supărat pe Păpuşa din cauza cărţilor, pe care mi le muta mereu de la locul lor. Îi vorbeam nervos, în vreme ce ea asculta cu un aer vinovat. O întrebam cum de era posibil să nu fi înţeles până atunci că nu trebuia să-mi mute cărţile, iar ea mă privea mirată, cum

făcea de obicei când vorbeam despre aşa ceva. Probabil că-i repetasem de două-trei ori cuvintele „cum e posibil“, când ea mi-a răspuns: Uite-aşa sunt eu.

Nu ştiu ce anume mi-a atras atenţia asupra vocii ei. În timp ce aranjam cărţile la locul lor şi simţeam cum mi se topeşte supărarea, am întrebat-o fără s-o privesc: De ce, cum eşti tu?

A întârziat răspunsul. Apoi, după ce am repetat întrebarea, a zis cu o voce pierită: Păi, uite, aşa… ştiu şi singură că nu-s foarte deşteaptă.

Adevărat? am zis eu. Cine ţi-a spus asta, Izmini Kokobobo?

Am rostit aceste cuvinte fără să ridic capul, ca şi când mi-ar fi fost teamă să nu-i văd lacrimile din ochi.

Ea n-a răspuns, poate din cauza suspinelor, iar eu am lăsat-o în pace.

În mod cu totul surprinzător, ca niciodată, la un moment dat am simţit adierea iubirii ei. Aveam cincisprezece ani şi nu-mi trecuse vreodată prin cap că adierea aceea putea fi atât de năucitoare. Şi, împreună cu ea, mi s-au îngrămădit în minte, cu o claritate de cristal, stări pe care le-am avut întâmplător şi pe care logica mea le respinsese. Aveau legătură cu naivitatea ei nejustificată şi cu adolescenţa ei întârziată, care n-o lăsau să vadă o mulţime de lucruri sau o făceau să le vadă complet deformat. Şi poate că acesta era motivul pentru care înţelepciunea bunicii mele era atât de evidentă, transformându-se pentru ea în suferinţă. Şi poate că… iar asta e ceva capital… aici era explicaţia comportamentului enigmatic al tatălui meu. Chiar din primele zile de după nuntă, se întâmplase să simtă aceeaşi duioşie pe care o simţisem şi eu. Şi nu fusese nici sfatul cuiva mai deştept decât el, nici vreun articol din ziarul *Demokratia*, pe care el, asemenea judecătorilor şi avocaţilor pe care-i îndrăgea, îl avea zilnic în buzunarul hainei, ci tocmai acea adiere sfâşietoare, diferită de orice pe lume, care l-a împins să răstoarne tradiţiile casei aceleia vechi de trei sute de ani şi să deschidă… un proces!

Proces care să stabilească adevărul în relaţia dintre mama şi nevasta lui. Să stabilească cine avea dreptate: mama, nevasta, amândouă sau nici una!

Să-i acorde protecţie Păpuşii, dacă dreptatea o cerea. El, soţul ei, în orice situaţie. Oriunde şi oricând. Până în mormânt…

5

Observasem că toţi cei din familie aveau o relaţie specială cu casa. Pactul cel mai firesc şi mai concret era al bunicii. Îţi dădea impresia că ea, de o grămadă de vreme, nu se ocupase decât de arce, grinzi şi zidurile de sprijin. Decizia de a nu mai ieşi în oraş avea legătură, pare-se, cu dorinţa ei de a se contopi cu casa.

Puternic, dar cu totul diferit, era pactul tatălui meu. Baza acestuia se afla în pasiunea unică a vieţii lui: reparatul casei. Orice altceva îi părea o chestiune de mâna a doua. Atât de cunoscut era pentru asta, încât, atunci când la ora de istorie profesorul ne-a vorbit despre marile construcţii ale lui Marcus Aurelius, Ela Laboviti mi-a şoptit din banca de alături: Ăsta parcă ar fi taică-tău.

Eram din ce în ce mai convins că pasiunea asta era ceva mai mult decât o simplă treabă de gospodar. Era ceva care îi susţinea autoritatea, aşa încât, văzut din acest punct de vedere, se putea spune că tata, dedicându-se reparaţiilor casei, nu făcea altceva decât să-şi reafirme autoritatea.

Se înţelege că relaţia Păpuşii cu casa nu putea fi decât una superficială. Era în continuare nemulţumită de spaţiile imense şi afişa o indiferenţă vădită, ca să nu spun ostilitate, faţă de reparaţii. Afirmaţia ei despre „casa care te înghite“, care la început mi-a trezit curiozitatea, deoarece nu ştiam care din cele două torturi era mai uşoară, aceea de a fi înghiţit şi mestecat încet, zi de zi, sau cealaltă, pe nemestecate, primise acum un sens nou, cel mai adevărat şi mai dramatic dintre toate: sărăcia.

Obsesia lui taică-meu pentru reparaţii ar fi putut fi şi cauza principală a strâmtorării noastre financiare. Unchii din partea maică-mii mă întrebau ironic din când în când: Ce mai face Marele Meşter? Plănuieşte cumva să facă un Arc de Triumf în salon?

Habar n-aveam ce să le răspund. Bunica mi se plângea că tata se osteneşte mai mult decât trebuie cu reparaţiile, dar că fără ele nu se putea.

Dacă se poate spune că fiecare avea pactul lui cu casa, cred că al meu era cel mai neclar dintre toate. Era greu să-l explici, pentru că nu avea cuvinte. Ori nu le ştiam eu, ori nu fuseseră încă inventate.

Era uşor, de pildă, să vorbeşti despre casa marelui doctor Laboviti, unde fusesem cu toată clasa pentru a o felicita pe Ela de ziua ei. Toţi exclamau „ce frumos e înăuntru“! Sau „ce cald“! Iar, dacă aveau vreo observaţie de făcut, aceasta era legată de celebra cină cu germanii. În vreme ce despre casa noastră, unde au venit colegii la ziua mea, era greu de spus ceva asemănător. Nu aveam să le arăt nici măcar vreo ciudăţenie. Ţin minte că atunci când Kicio Redjo m-a întrebat unde este *hapsana*, adică temniţa, i-am arătat-o cu degetul, iar când m-a întrebat dacă tata m-a băgat vreodată acolo, odată cu răspunsul „Nu“, am simţit şi o mare umilinţă.

Dacă m-ar fi întrebat cineva cum îmi pare casa, n-aş fi ştiut ce să-i răspund. Aveam un sentiment despre care n-aş fi vrut să vorbesc. O parte a ei îmi părea… ireală. Şi nu e vorba despre închipuiri sau fantezii, ci despre locuri cât se poate de concrete. La etaj, de exemplu, pornind de la camera cu sobă, sau cea de iarnă, cum îi spuneam, se făceau două coridoare neterminate, rămase aşa de la ultimele reparaţii, din 1936. Ştiam de mult că după fiecare reparaţie casa mai zămislea una sau două camere ori, din contră, înghiţea fără părere de rău tot atâtea. Cu uşi provizorii, peste care se băteau cruciş două scânduri, ca să nu intre careva, coridoarele acelea mă atrăgeau întotdeauna. Printre

scânduri se vedeau stâlpii, ferestrele neterminate şi o lumină blândă, care se strecura mai ales după-amiaza.

Acestea încă nu erau camere, erau „aşaceva“ sau „încănu“, fetuşi fără nume, asemenea altora de care casa era plină: Odaia de vară, Chioşcul de iarnă, Odăiţa, Subdivanul mare sau Subdivanul mic.

Le-am aşteptat naşterea cu nerăbdare, după o lăuzie atât de lungă, până ce am priceput că tata nu-şi va mai satisface de acum încolo singura pasiune a vieţii lui: reparaţiile curente.

Bunica avea să moară în 1953. Tata, în 1975. Păpuşa, în 1994. Casa însăşi avea să-şi înceteze existenţa în 1999. În timpul războiului, când Gjirokastra ocupată de germani era bombardată de englezi, existase mereu posibilitatea de a fi distrusă. Se spunea că erau de ajuns două bombe aruncate de un bombardier englez pentru ca imobilul vechi de trei sute de ani, aparent indestructibil, să fie pus la pământ.

De atunci am rămas cu impresia că pe cer se învârte mereu un bombardier englez, căutând-o orbeşte…

Ca să mă întorc la povestea Păpuşii, îmi amintesc o frază scurtă de pe peretele „coridoarelorneterminate“, locul preferat de mine pentru vreo mâzgăleală, un crâmpei de vers sau numele vreunei fete din clasa a II-a B, pe care eram convins că n-o voi uita în vecii vecilor.

Fraza: „Dacă Izmini Kokobobo n-ar fi existat…“ fusese abandonată la jumătate, dar eu ştiam ce voia să spună mai departe. Dacă Izmini Kokobobo n-ar fi existat, Păpuşa s-ar fi simţit mai bine.

Părea un lucru cinic. Poate că tocmai de-asta şi fusese abandonată la jumătate. Dar, mai mult decât cinică, esenţa ei era grotescă.

Izmini Kokobobo, verişoara noastră întoarsă din Italia, făcea parte din categoria aceea de fete care şi-au întrerupt studiile în 1939, ca formă de protest la adresa ocupaţiei italiene. Mai apoi, din acelaşi motiv, a plecat la partizani, pentru a sfârşi ca funcţionară a noului regim. Era singura care, când venea în delegaţie la Gjirokastra, în loc să se cazeze în vreun hotel neîncălzit, trăgea la noi. În afară de veştile din capitală, ne aducea şi hohotele ei de râs molipsitor, însoţite de fluturatul pletelor ruginii.

Ne bucuram cu toţii de venirea ei, cu excepţia Păpuşii. Ea nu lăsa să se vadă asta, şi totuşi răceala pe care încerca din răsputeri s-o ascundă sporea de fiecare dată.

Cred că Izmini o şi provoca. Şi nu doar atât. Când simţea că Păpuşa se enervează, în loc să renunţe, ea insista. Toată treaba începuse, după cum se pare, fără intenţie, din pricina unui parfum. Se potrivea cu stilul Păpuşii: ceva legat de *livando*, cum i se spune la Gjirokastra parfumului.

Ţin minte foarte bine ziua în care a avut loc întâmplarea căreia i s-a spus mai târziu „povestea parfumului germanului“. Erau trei germani care veniseră pentru a ne controla de arme. Întorseseră totul pe dos, şi, printre altele, sipetul bunicii şi pe cel al Păpuşii, în care ea îşi ţinea zestrea.

La puţin timp după plecarea lor, s-a auzit plânsetul Păpuşii. Îi luaseră parfumul. Pe cel mai bun, cel mai scump, comandat de taică-său la Salonic în ziua logodnei.

Întâmplarea aveam să ne-o amintim multă vreme. Izmini Kokobobo fusese prima care spusese râzând că, pentru Păpuşa, cel de-al Doilea Război Mondial se rezuma la povestea parfumului luat de nemţi.

Păpuşa, care nu era tare la replici, îi răspunsese totuşi, zicându-i că ea, Izmini Kokobobo, ar fi vorbit la fel dacă ar fi crezut că parfumul ei… ca şi celelalte, de altfel… era cel mai bun.

Soră-mea credea, ca şi mine, că duşmănia fără sens dintre ele se ivise probabil în seara în care fuseseră schimbate aceste cuvinte.

Într-adevăr, Păpuşa dăduse nişte semne de fudulie şi orgoliu, în contradicţie cu prezenţa ei discretă, încă mai demult. Şi asta se vedea mai ales atunci când plecam împreună la tata-mare. Conform unui obicei pe care noul regim nu apucase să-l interzică, femeile din oraş, când „mergeau la tata“, erau însoţite de-o ţigancă. Aceasta ducea legătura cu schimburi şi copiii, dacă erau nou-născuţi, în vreme ce femeia însoţită purta doar umbrela.

Lângă noi stăteau două ţigănci, Zera şi Vito, mamă şi fiică, ce erau anunţate din timp să vină cu noi.

Pe drum spre casa lui tata-mare, Păpuşa lua o expresie împietrită, teatrală. Chiar şi unchii mei, când erau la poartă, aşa o salutau, cu o voce solemnă: Bine ai venit, doamnă Kadare!

S-a spus încă de pe atunci că „microbul fudulâcului“ nu-l avea doar ea, ci că mi se transmisese şi mie, încă de când făcusem unsprezece ani.

Era în anul 1947. În revista *Tânărul scriitor*, la rubrica de răspunsuri pentru cititori, care se publica pe pagina a patra, nu doar că mă luaseră peste picior, dar îşi şi bătuseră joc de mine, scriindu-mi numele aşa cum îl trimisesem chiar eu: Ismail H. Kadare.

Cei doi unchi, care văzuseră nenorocitul de răspuns, mi-au spus aproape într-un glas că, dacă eram într-adevăr hotărât să urmez tradiţia de megalomanie a neamului Kadare (adică Lev Nicolaevici Tolstoi, Ismail Hellot Kadare etc.), de acum înainte, în locul numelui tatălui, să pun particula *de*, aşa cum făcea scriitorul francez Balzac. După ei, ar fi rezultat un Ismail de Kadare, care însemna, nici mai mult, nici mai puţin, Smail al Kadareilor. (Şi nu uitau să adauge că numele Ismail nu se potriveşte cu pretenţiile de mare scriitor, în vreme ce Kadare da, are clasă.)

Doi ani mai târziu a avut loc o întâmplare şocantă, în care lăudăroşenia şi-a arătat latura negativă! Împreună cu un coleg de clasă, am fost întemniţat. Şi nu în temniţa şcolii noastre, cum au crezut câţiva la început, ci în cea adevărată, a statului. Era o poveste cu nişte monede de plumb false, pe care le arătaserăm peste tot. Am fost arestaţi la ora de gimnastică, şi două nopţi la rând am dormit împreună cu arestaţii încătuşaţi. Şi, deşi nu puteam fi acuzaţi legal, procesul s-a făcut conform legii. Avocatul nostru, Hilmi Dakli, s-a aşezat lângă noi. Preşedintele tribunalului a rostit cuvintele: În numele poporului… Tata stătea în picioare, aşa cum stătuse de sute de ori în calitatea sa de aprod la tribunal. Totul părea un vis urât. Era a doua oară când pătrundeam pe teritoriul lui: cu puţin timp înainte, ca pentru a-i contesta poziţia în familie, primisem un onorariu, adică nişte bani. Iar acum riscam puşcăria. Nu-mi mai rămânea decât ca, într-o bună zi, să-i repet cuvintele: Când ne apucăm să reparăm casa?

Când, la doi ani după asta, unchii mi-au găsit caietul în care aveam scris primul meu roman, mi-au spus că sunt definitiv convinşi că sufăr de boala orgoliului. După cum am mai povestit, umplusem trei sferturi din caiet cu reclame de tipul: cel mai sinistru roman al secolului, alergaţi la librăria Guttenberg pentru a cumpăra un roman celebru, postum, al lui I.H. de Kadare. Preţul, trei franci aur. În vreme ce textul romanului nu ocupa decât ultimele cinci-şase pagini, ba chiar şi acelea incomplete, deoarece, obosit, pare-se, de atâtea reclame, abandonasem continuarea.

În povestea primului volum de versuri, a telegramei de la editură, care mă chema acolo, şi a deciziei neaşteptate a lui taică-meu ca drumul până la Tirana să-l facem cu taxiul, chestiunea aceasta din urmă, drumul cu taxiul, atrăsese cel mai mult atenţia. Mulţi oameni m-au întrebat miraţi: Te-ai dus

într-adevăr cu taxiul la Tirana? Unii nu credeau, ba chiar existau şi alţii care bănuiau că drumul cu taxiul făcea parte din ceea ce înseamnă publicarea unei cărţi şi gloria de a fi scriitor.

6

După fiecare eveniment fericit, casa părea şi mai plicticoasă. Iarna, şuierul furios al vântului printre bârnele acoperişului se auzea mai tare. De ceva timp, bunica nu mai coborâse din camera ei din cauza durerilor de genunchi, aşa că era greu să-ţi dai seama când este supărată şi când nu.

De la tata-mare nu venea nici o veste mai de Doamne-ajută, cu excepţia unei scrisori pe care unchiul cel mare, Qemal Dobi, ne-a trimis-o de la Budapesta şi în care scria că, datorită faptului că pe preşedintele Ungariei îl chema István Dobi, toţi îl întrebau dacă nu cumva era vreo rubedenie de-a lui.

Eu începusem două romane unul după altul, stimulat mai mult de curiozitatea de a vedea cum sună noul meu nume, Smail, sugerat de unchiul cel mic, decât din dorinţa de a scrie ceva. Aşa că le abandonasem pe amândouă chiar înainte de a ajunge la jumătatea reclamelor.

În 1953 a murit bunica. Odată cu dispariţia ei, se putea spune că se terminase şi ceea ce s-ar fi putut numi „procesul“ din casa noastră.

Golul lăsat brusc în urma ei ne-a buimăcit pe toţi, şi în primul rând pe Păpuşa. A fost o vreme în care mi-am stors mintea încercând să înţeleg dedesubturile conflictului ei cu bunica şi, la fel ca până atunci, n-am reuşit să ajung la nici o concluzie. Nici azi, după atâta amar de vreme, nu numai că n-am aflat adevărul, dar am ajuns să cred că nici nu am dreptul să-l caut, aşa cum se întâmplă în situaţiile în care misterul e atât de uşor de descifrat, încât orice adevăr s-ar da bătut în faţa lui.

Era cam pe vremea primei mele cărţi de poezii, mai precis a călătoriei cu taxiul, când Păpuşa, după ce m-a întrebat dacă sunt într-adevăr celebru, cum se spune, părea că ezită să mă întrebe şi altceva. Mi-a trebuit ceva timp să înţeleg că era vorba despre băieţii ca mine. Pe băieţii ăştia, când ajung aşa, adică mai cunoscuţi, îi iau mamele cu ele când se duc undeva? Eu tot nu înţelegeam. Unde să-i ia? am întrebat-o. Cu taxiul, la editură?

Pentru că-i era greu să-mi explice, s-a posomorât.

Câteva zile după aceea a început aceeaşi discuţie.

Ai puţin timp să mă asculţi? m-a întrebat. Vreau să purtăm o discuţie.

De ceva vreme vorbea ciudat, amintindu-mi de titlurile ziarelor sau de emisiunea *Teatru la microfon*.

Vreau să purtăm o discuţie, am repetat în sinea mea. (S-au purtat discuţii oficiale.)

Nu râde, mi-a spus. E ceva *extrem* de serios.

Chiar dacă se vedea că se pregătise serios pentru *discuţii*, făcuse totul varză. În cele din urmă, am reuşit să înţeleg cam ce ar fi vrut să-mi spună. Auzise că băieţii, când ajung *faimoşi*, îşi caută alte mame.

Oricât m-am stăpânit, n-am reuşit să rămân serios.

Cum? Cum? repetam printre hohote. Îşi caută alte mame când astea nu mai sunt bune?

Nu râde, Smail.

Adică îşi aleg altă mamă, o artistă de la operă, de exemplu? Sau o membră a Academiei? Cine ţi-a spus minciunile astea? Izmini Kokobobo?

Păpuşa şi-a coborât privirea.

Continuam să râd cu hohote, căci simţeam că asta îi face bine. Oarecum eliberată, a început şi ea să zâmbească.

Cum de crezi în astfel de tâmpenii, mamă? Chiar eşti… eşti atât de naivă?

A continuat să zâmbească prosteşte, fără să recunoască totuşi că vară-sa din capitală îi băgase în cap toate prostiile astea.

Lucru pe care l-am înţeles atunci când Izmini Kokobobo ne-a făcut următoarea vizită. Păpuşa nu putea să-şi ascundă nervozitatea. Izmini, ca de fiecare dată, în loc să domolească lucrurile, punea mai multe paie pe foc. Ce treabă ai tu cu mine? îi spunea.

Taică-meu, care de regulă nu suporta gălăgia, de data aceasta se făcea că n-aude. Lucru care o deranja pe Păpuşa. Ce treabă am cu tine?! a întrebat-o arţăgoasă. Ai impresia că dacă ai făcut şcoală în Italia le ştii pe toate. Uite, asta am!

De data aceasta, hohotele lui Izmini au fost atât de zgomotoase, încât i-au acoperit şi propriile cuvinte, dar şi răspunsurile Păpuşii. Apoi, în cursul dialogului, s-a produs brusc o schimbare de tactică. Izmini a întrebat: Cum? Păpuşa nu i-a răspuns, ceea ce a făcut-o pe cealaltă ca, în mijlocul liniştii care s-a lăsat, să mai întrebe o dată: Cum?

Mai încăpăţânată ca niciodată, Păpuşa nu i-a răspuns.

Chipul lui Izmini Kokobobo s-a asprit brusc. Ai pomenit de Enver, a spus, poţi să vorbeşti mai clar?

Taică-meu, care de regulă nu se amesteca în asemenea discuţii, a intervenit în mod surprinzător. Mi-am spus mai apoi că ceea ce l-a provocat a fost faptul că se crease, probabil, o atmosferă de tribunal. L-ai pomenit pe Enver Hodja, a spus. Şi mie mi s-a părut la fel.

Probabil că Păpuşa spusese ceva nepotrivit, câtă vreme obrazul lui Izmini Kokobobo rămăsese la fel de încruntat. Păpuşa tăcea, şi a reacţionat numai atunci când taică-meu a repetat: Atunci ce-ai vrut să spui? Spune, lămureşte-ne!

Multă vreme după aceea, când îmi aminteam despre ceea ce, în imaginaţia mea, se identifica cu frica secretă a unei măşti de ghips, pe care Păpuşa avea să şi-o pună într-o bună zi, tocmai la această întâmplare mă gândeam.

Explicaţia Păpuşii a fost mai mult decât surprinzătoare. Am vrut să spun că, dacă ar fi fost atât de bună pe cât se crede, Enver Hodja n-ar fi gonit-o, căci…

Căci ce? a întrebat taică-meu. Spune!

După un moment de împotrivire, Păpuşa a continuat: Căci nu ştie să poarte o discuţie.

Izmini Kokobobo s-a albit toată la faţă.

Tu habar n-ai ce spui, i-a replicat taică-meu. Unde ai auzit prostiile astea?

Mă aşteptasem ca Izmini Kokobobo să-i facă aceleaşi reproşuri, dar ea tăcea.

Nu mai era bunica pentru a schimba subiectul (observasem că reumatismul cuiva era cel mai bun prilej pentru asta), dar, chiar dacă discuţia a intrat singură pe alt făgaş, se vedea clar că toţi fuseseră şocaţi de replicile rostite mai înainte.

Oricât de mult m-aş fi gândit la asta, cu atât mai lipsit de sens mi se părea totul, începând cu alungarea cuiva care nu ştie să poarte o discuţie şi continuând apoi cu toate celelalte la rând. În plus, ceea ce mă uluia de-a dreptul era supărarea lui Izmini Kokobobo.

Deşi Păpuşa nu a spus niciodată unde auzise toate astea, întâmplarea cu Enver Hodja acolo, la

Tirana, fusese adevărată. Izmini Kokobobo, care se cunoştea cu viitorul şef încă din Gjirokastra, apoi din mediile clandestine ale capitalei, după instaurarea comunismului se ducea uneori la cină la familia Hodja, până în ziua în care o replică greşită i-a întrerupt nu numai vizitele, ci şi cariera. Era o discuţie lejeră, în timpul căreia a fost amintit partidul, mai precis poziţia acestuia în cutare problemă, iar ei, în spiritul replicilor glumeţe de odinioară, i-au scăpat câteva cuvinte: A, ia lasă ce crede partidul, mai bine spune ce crezi tu…

Interlocutorul s-a schimbat la faţă şi, cu o voce gravă, i-a spus că ea, tovarăşa Izmini Kokobobo, avea nişte concepţii greşite despre rolul partidului, şi asta a fost suficient pentru ca uşa celei dintâi case a ţării să-i fie închisă definitiv.

Anul 1953 părea când unul neobişnuit, când unul banal. Între două morţi, cea a lui Stalin şi cea a bunicii, au avut loc întâmplări despre care îţi era greu să spui dacă merită sau nu un loc în memorie. Printre acestea, vânzarea în premieră de prezervative la farmacia oraşului a fost un eveniment care a produs frământări în comunitate, începând cu ordinele contradictorii, dacă să se permită sau nu punerea lor în vânzare, până la bănuiala că ar fi putut fi un test asupra slăbirii luptei de clasă după decesul lui Stalin. Imediat după asta, când s-a aflat că fusese un lucru impus de sovietici, pentru că se referea la drepturile femeilor (Rosa Luxemburg etc.), şi îndată după ultimele ezitări ale comitetului de partid, unde se punea întrebarea dacă ar fi trebuit ca membrilor de partid să li se ceară să nu calce în farmacie, iar ciudăţeniile acelea să le fie lăsate burghezilor, şi aşa destul de depravaţi, totul a intrat în normal.

La noi acasă era aceeaşi plictiseală. În aşteptarea publicării volumului de poezii, am scris o proză, în care, pentru prima oară în viaţă, paginile cu reclame şi autoaprecieri erau puţine. Aproape nevenindu-mi să cred, am recitit prima pagină a caietului, unde scria „*Pe pământ străin* – Octombrie 1953“. Nici operă demonică, nici dantescă, nici îndemnuri de a alerga la librărie şi nici măcar preţul în franci-aur, ca pe vremea regelui.

Între timp, mi se confirma impresia că treaba cu publicarea cărţii era doar în imaginaţia mea. Ba chiar, când venea vorba despre asta, toţi îşi aminteau de călătoria cu taxiul şi aproape deloc de carte.

În mod ciudat, chestia asta, în loc să mă facă mai modest, reuşea exact contrariul. Ela Laboviti a fost prima care mi-a spus-o: Ai devenit foarte încrezut în ultima vreme.

După asta, când un prost care tăcea tot timpul mi-a spus acelaşi lucru, aproape că am înţeles de unde mi se trăgea. Eram convins că reclamele şi laudele pe care le scosesem din proza abia scrisă căutau un loc prin care să iasă la lumină. Şi, uite, îl găsiseră. Cu alte cuvinte, îngâmfarea mea răbufnea pe altă parte.

Păpuşa, care avea propriul ei mod de a afla sau de a ignora lucrurile, înţelesese şi ea în ce ape mă scăldam. Şi, deşi în mintea ei faima şi lăudăroşenia erau, cum s-ar spune, acelaşi lucru, ea le percepea, ca de obicei, în mod greşit.

Între timp, când într-o zi vărul şi prietenul meu fidel, Bardhyl B., a venit la mine cu un ochi vânăt, am înţeles că în treaba asta nu era implicată doar Păpuşa. Bardhyl B. se bătuse cu băieţii dintr-a III-a C tocmai din cauza fuduliei mele.

Cearta nu a pornit de la întrebarea dacă eram sau nu un încrezut, căci asupra acestui fapt erau convinse ambele părţi, ci de la altceva: ar fi trebuit sau nu să fiu aşa? După părerea lui Bardhyl B., aveam toate motivele să fiu lăudăros: publicam poezii în presa literară, luam onorarii, călătorisem cu

taxiul ca să-mi duc cartea la Tirana, făcusem două zile de puşcărie şi, în fine, îi scrisesem două scrisori de dragoste unei fete dintr-a II-a C.

Bătaia pornise din pricina ultimelor două puncte: puşcăria şi scrisorile de dragoste. Cu puşcăria nu mă puteam mândri, era ceva ruşinos, cu atât mai mult cu cât fusesem apărat de un avocat burghez. În vreme ce treaba cu scrisorile era cam neclară, nu se ştia cum trebuie interpretată: putea fi de bine sau nu. În realitate, nici Bardhyl B., care pentru orice şi cu fiecare prilej era de partea mea, şi nici eu nu eram foarte lămuriţi. Scrisorile îi fuseseră duse fetei de către Ylberia, prietena noastră bună, iar cealaltă nu numai că n-a dat în plâns şi nici nu m-a ameninţat cu bătaia, ci chiar a mulţumit, aşa că noi am interpretat totul ca pe o victorie. Dar adversarii noştri aveau altă părere şi, în afară de asta, până la urmă nu fuseseră decât două amărâte de scrisori. Şi amintiseră de cazul unui alt băiat, din cartierul vecin, venit din capitală, care, după ce-i scrisese o sută şapte scrisori unei colege de clasă, fusese exmatriculat din toate şcolile din Albania.

În vreme ce vorbea, Bardhyl B. nu-şi ascundea un soi de nemulţumire faţă de mine. La început n-am înţeles de ce, până ce mi-a spus. Era vorba despre scoaterea reclamelor triumfătoare, pe care în parte le compuseserăm împreună. După părerea lui, puteam face orice-mi trecea prin cap cu literatura, era treaba mea, şi el nu avea de ce să intervină, dar, în ceea ce privea gloria, eu… aveam ceva obligaţii… cel puţin… faţă de… de prietenii mei.

Cuvintele îi ieşeau alandala, dar din mişcările capului, care erau mai elocvente ca orice, am înţeles ce voia să-mi spună.

Adevărul e că, deşi încercam să nu-i arăt, mă simţeam vinovat.

La discuţia despre aroganţa mea aveam să ne întoarcem frecvent. Totul era împotrivă, mai ales expresiile populare de tipul „nu-i ajungi nici cu prăjina la nas“, dar noi nu dădeam nici doi bani pe ele. Eu şi Bardhyl B. nici nu ascundeam faptul că avem altă părere. Ce rău era în a fi încrezut? Pe cine deranja? Acest ultim argument îi dădea ocazia lui Bardhyl B. să comenteze în plus. Uite, de exemplu, cazul tău, îmi spunea. Tu eşti fericit că eşti încrezut. Pe ceilalţi îi chinuie invidia, tu nu invidiezi pe nimeni. Cu ce-i deranjează pe ceilalţi faptul că tu te consideri egalul lui Shakespeare? La urma urmei, asta e o afacere între tine şi Shakespeare. Cu atât mai mult cu cât el e mort. Atunci, ce drept au ei să-şi bage nasul unde nu le fierbe oala? Nu-i aşa?

Îl priveam siderat, în vreme ce mă întrebam cum de este posibil ca acest om să gândească absolut la fel ca mine?

Discuţia despre aroganţa mea se complica atunci când erau introduse în ecuaţie şi alte belele, cum ar fi problema poeziilor, a banilor sau cea a puşcăriei. Era un ghem imposibil de descâlcit. Pe poezii puteai lua bani, dar de la ei, de la bani, dacă-i făceai chiar tu, intrai la puşcărie. În timpul acesta se vorbea, tot aşa, că şi poeziile te pot băga la puşcărie. Cât despre aroganţă, domina convingerea că ea e sursa tuturor relelor. Atât de răspândită era această idee, încât Păpuşa m-a întrebat o dată dacă primesc bani pentru că sunt arogant!

Observasem că în ultima vreme era o mare nesiguranţă în orice. Cu ceva timp în urmă, soră-mea îmi şoptise la ureche, ca şi când ar fi fost vorba de cine ştie ce secret, că i se părea că o născuse bunica…

I-am făcut semn că nu e în toate minţile, dar ea mi-a răspuns că habar n-am de lucrurile astea şi a plecat supărată.

Îmi era tot mai clar că oamenii se ofensau foarte uşor şi erau gata să se ciondănească din orice fleac. Şi, când toate acestea se amestecau, se înţelege că nu era uşor să fii în pielea Păpuşii.

După victoria neaşteptată împotriva lui Izmini Kokobobo, devenise din nou gânditoare. Într-o zi, când mi-a spus cu nesiguranţa pe care i-o ştiam de-acum că sunt *ceva discuţii* (convorbirile dintre Viaceslav Molotov şi John Foster Dulles se prelungeau), am reuşit cu greu să-mi reprim hohotele de râs.

De cum a deschis gura, am înţeles că era vorba din nou despre schimbarea mamelor, dar de data asta cu accente mult mai dramatice.

Acum, că eşti *faimos*, nu ţi-a trecut prin cap să mă *neregi*?

Ce? i-am răspuns. Iar ai început cu prostiile? Şi, la naiba, de unde ai scos cuvântul ăsta?

Ea a rămas cu privirea plecată, fără să-mi răspundă.

Am insistat să-mi spună, cel puţin, de unde luase cuvântul acela, *neregi*.

În cele din urmă mi-a răspuns cu greu:

Am vrut să spun să nu mă respingi.

Aha! Ai vrut să spui să nu te reneg. Acum am înţeles.

Mi-a venit din nou să râd, dar ceva m-a împiedicat.

Din câte se pare, ea a interpretat tăcerea mea drept o ezitare, aşa că mi-a spus tot ce avea pe inimă. Eu te-am făcut, a continuat printre suspine. Lasă-i să spună ce vor. Eu sunt mama ta, nu altcineva.

În cele din urmă m-am răstit la ea: Destul, mamă! Şi am continuat să o întreb cum de poate fi atât de credulă, şi de naivă, şi de, pentru că nu puteam găsi şi alte cuvinte, i-am zis printre dinţi: „idioată“.

Am vrut să-i spun că Izmini Kokobobo îşi bătuse iar joc de ea, dar mi-am amintit că Izmini nu mai venea pe la noi şi am simţit cum valul de supărare mă inundă pe de-a-ntregul.

Cel puţin să-mi fi mărturisit unde auzise prostiile alea şi să nu mă mai enerveze cu ele.

Când am început din nou să-i repet cuvintele, întrebând-o: Cum de poţi fi atât de…, ea, contrar obiceiului ei, m-a întrerupt: Nu sunt idioată.

Aha, am făcut în sinea mea. A auzit cuvântul acela pe care avusesem grijă să nu i-l spun niciodată până atunci şi pe care l-am regretat imediat.

Nu sunt idioată… Cel puţin aceste cuvinte să le fi rostit pe un ton aspru, tăios, dar vocea ei era sfioasă, moale, aproape vinovată. Şi, ca şi când asta n-ar fi fost destul, brusc au podidit-o lacrimile. Erau aceleaşi lacrimi pe care i le ştiam, uşoare, ca în desenele animate, chiar lacrimi de păpuşă, dar cu atât mai greu de suportat.

Mila, o milă mult mai profundă ca altă dată, m-a săgetat ca un cuţit. Şi, odată cu ea, gândul că din acel moment aveam să fiu cel care-i aducea teama cea mai intensă şi cea mai neadevărată, aceea că o voi abandona. Chiar şi aşa, nejustificată, era la fel de dureroasă.

Cum să-i fi explicat că nu era nici un dram de adevăr în teama ei? Şi, chiar dacă existau băieţi cărora le putea trece prin cap că, în locul mamelor lor, ar fi putut avea nişte doamne simandicoase, dintr-acelea cu haine de blană, ca în filme, care cântă la pian în ceasurile de plictiseală şi ascund scrisori misterioase şi alte secrete (serile enigmatice ale doamnei Kadare, de exemplu), acestea sunt fantezii trecătoare şi, în plus, în literatura noastră acestea nu au loc, şi asta pentru că noi avem alte principii.

Ştiam că va fi o explicaţie imposibilă. Şi cu atât mai puţin posibil va fi să-i explic că simplitatea ei nu mă deranja şi că, odată cu trecerea anilor, aveam s-o preţuiesc ca pe o mare calitate. Mi-a plăcut din ce în ce mai mult să-mi spun că tocmai acolo, în interpretarea greşită a lucrurilor, în acea inexactitate şi refuz al argumentului, pe scurt, în încăpăţânarea copilăriei de a mai rămâne, se ascunde, poate, începutul a ceea ce se cheamă harul scrisului.

Poate că, mai mult decât fiul unei mame, mă simţeam cel al unei fete de şaptesprezece ani, a cărei maturizare se oprise la vârsta aceea.

Nu-mi era uşor să mă obişnuiesc cu această idee, cu atât mai mult cu cât şi eu creşteam, mă apropiam chiar de vârsta ei, de şaptesprezece ani, în vreme ce ea rămăsese acolo. Şi mai apoi se producea incredibilul, eu înaintam spre douăzeci, pe urmă spre dublul vârstei ei, şi ea se încăpăţâna să stea pe loc.

Timpul răsturnat atrăgea după sine alte bazaconii. Uneori mi se părea că tot ceea ce luăm din laptele matern eu luasem din alt lapte, oarecum nefiresc, din cel al Păpuşii. Nonsensuri care acum îmi păreau minunate, argumente răsturnate, lucruri pe care, după ce le-ai pierdut o dată, nu le mai poţi regăsi, toate îmi stăteau încremenite în amintire.

Corectarea acelor greşeli pare că-i spre binele tău. În realitate, te devastează.

Între timp, odată cu greşelile, şi tocmai pentru a le apăra, din acelaşi sân al Păpuşii supsesem şi sentimentul despre care am pomenit mai înainte, un fel de groază rece de ghips. Şi pentru că era astfel, inumană, avea să mă apere, pare-se, de groaza pe care ţi-o inspiră oamenii.

Uneori mi se părea că tot ceea ce îi tulbura ei viaţa îmi servea mie, artei mele. Chiar credeam până la un punct că acceptase de bunăvoie orice povară, dacă asta m-ar fi ajutat pe mine.

Aşa cum renunţase la orice libertate şi autoritate de mamă, acceptând, pe scurt, transformarea ei în păpuşă, pentru a-mi oferi mie toată libertatea omenească posibilă, într-o lume în care libertatea este atât de rară şi de negăsit… (Ca şi bucata de pâine raţionalizată de pe vremea germanilor, pe care o rupea din raţia ei săracă şi mi-o dădea mie, pe ascuns…)

Era imposibil de explicat ceva în tot acest haos.

În încercarea de a înţelege ceva mai limpede, în rarele momente de transcendenţă, când ştii că gândul e schimbător, aveam impresia că doar acolo, sus, în cea mai înaltă raţiune, trebuia să caut explicaţia.

Ea n-ar fi putut înţelege asta nici într-o mie de ani. Şi avea să plece din lumea noastră fără s-o înţeleagă.

Fără să ştie, se plasase singură în cea mai inutilă şi mai tragică balanţă: ea însăşi pe un taler, şi ceea ce se numeşte „arta“ fiului pe celălalt. Una din ele avea să piardă.

Ştia, fără îndoială, că ea era aceea.

Strigătul ei – Nu mă renega – era în realitate: Reneagă-mă, dacă ţi-e de folos…

Inventase singură acea fantezie copilărească, scoţând-o vinovată pe Izmini Kokobobo? Sau era ceva normal în lumea ei… a păpuşilor… această contrapunere: artă-mamă.

Două lumi care, după cum s-ar părea, nu se vor împăca niciodată.

La îndepărtata cină pariziană, vorbindu-mi ruseşte pentru a nu ne înţelege ceilalţi, Voznesenski a încercat să-mi explice inexplicabilul: neînţelegerea sa cu propria mamă, cu Rusia.

Matma. Mamabeznă. Mater…

7

Ca şi când ar fi presimţit că va fi părăsită, casa noastră dădea de mult semnale. Două dintre ele, scârţâitul bârnelor noaptea şi înmulţirea locurilor în care acoperişul picura, erau cele mai evidente. De reparaţii nici nu se mai punea problema.

Prima care a plecat, cu o bursă de studii în capitală, a fost sora mea. Apoi, bunica, plecată la Vasilikia, cum i se spunea cimitirului din oraş, poate singurul cimitir din Balcani cu un nume atât de ciudat. Cei doi unchi îşi terminaseră studiile în străinătate şi se întorseseră, unul cu o ureche lipsă, celălalt cu o soţie rusoaică.

Eu, după apariţia cărţii şi după ce aşteptasem degeaba aprobarea unei burse la Institutul Gorki din Moscova, am plecat la Tirana (de data aceasta cu autobuzul) pentru a mă înscrie, cam bosumflat, la Facultatea de Litere.

Bardhyl B. a plecat imediat după aceea, căci, după plecarea mea, cum scria în prima şi ultima scrisoare pe care mi-a trimis-o, viaţa în Gjirokastra nu mai avea nici un sens. De atunci, deşi m-am interesat de câteva ori de el, n-aveam să-l mai întâlnesc niciodată. Într-un rând mi s-a spus că se făcuse şofer de taxi la Vlora, şi sentimentul de vinovăţie că, involuntar, contribuisem şi eu la asta m-a părăsit la gândul că, dintre cele două întâmplări din viaţa mea, arestul de două zile şi taxiul, o alesese ca model pe aceasta din urmă.

După ce m-am întors de la Moscova, părinţii mei s-au mutat în capitală.

Umblau ca buimaci amândoi, mai ales Păpuşa. Expresia „mă înghite casa“, pe care o folosise la Gjirokastra, o folosea acum cu alt sens: micuţul apartament te înghiţea mai rău decât casa cea mare.

Dar acesta nu a fost decât începutul. După trei săptămâni, noi, cei doi băieţi ai familiei, adică eu şi fratele meu, care intrase între timp la Facultatea de Medicină, am plecat cu un camion „pentru a aduce lucrurile“.

De parcă n-ar fi fost de ajuns osteneala drumului, ceea ce ne aştepta acasă, alegerea veselei şi a lucrurilor utile ce trebuiau luate, a fost un adevărat coşmar. Ajutaţi de doi hamali, ne-am început treaba cu o lipsă totală de responsabilitate şi de logică. Eram nervoşi şi, din pricina sfaturilor să nu uităm cutare sau cutare lucru, nu ne mai aminteam aproape nimic. Simţeam chiar şi noi că alegem o groază de lucruri inutile şi le lăsăm tocmai pe cele trebuincioase, dar n-aveam ce face. Încercând s-o demontăm, am spart lustra din „Camera de oaspeţi“, iar prin lada de zestre a Păpuşii am scotocit mai dihai decât ofiţerul german, cel cu parfumul, din anii războiului. Singurele lucruri prin care am umblat cu atenţie, ba chiar cu plăcere, au fost covoarele şi velinţele. Iar cele mai neplăcute, ca să nu zic nesuferite, au fost vasele de aramă.

Sătul de textele cu care eram îndopat la Tirana, am hotărât ca „moştenirii culturale“ să-i acord cea mai puţină atenţie, dar în ultimele clipe nu am mai rezistat şi, din lada mea cu caiete, am smuls un teanc de „romane cu reclame“, trei-patru drame, manuscrisul lui *Macbeth*, dar şi singura nuvelă fără reclame, *Pe pământ străin*.

Drumul de întoarcere a fost un veritabil coşmar. Cu cât ne îndepărtam mai mult de Gjirokastra, cu atât mai conştienţi eram de greşelile pe care, cu siguranţă, le făcuserăm. Camionul se zgâlţâia tot mai tare. La Pasul Këlcyrei am pierdut tipsia mare de baclava. Aţipiserăm când i-am auzit zdrăngănitul în

timp ce se rostogolea în prăpastie. Şoferul a frânat şi am coborât s-o căutăm, dar n-am mai găsit-o.

Adevărul e că frate-meu, când a văzut că am luat-o, m-a întrebat: Dar asta la ce trebuie? Şi, cu toate că nu i-am răspuns, mi-am zis că poate va fi utilă la vreo viitoare nuntă… Abia o cunoscusem pe Helena şi, pentru că mintea mea, tulbure, legase imaginea tipsiei de baclava, prăjitură tipică de nuntă, de posibilitatea căsătoriei cu ea, în clipa aceea, fără să dau vreo explicaţie, îi spusesem hamalului: Ia-o şi pe asta! Căderea ei din camion mi-a stârnit un presentiment negativ. Îndată după aceea, pe jumătate adormit, mi s-a părut că-i spun: N-ai vrut să faci asta pentru mine…

Îmi spuneam, toropit de somn, că vechea tipsie, credincioasă casei noastre, nu voise să fie folosită în altă parte. Că preferase să cadă în prăpastie decât să facă aşa ceva.

Tâmpenii, mi-am zis, şi gândul că asemenea aberaţii sunt, poate, ultimele legături cu vechea noastră casă, de care aveam să mă eliberez, îmi tulbura aţipeala.

Când am ajuns la Tirana, spre miezul nopţii, în loc să ne odihnim, ne aştepta o nouă trudă: lucrurile trebuiau descărcate din camion şi duse în apartament. O treabă mai cumplită ca asta nu mi-aş fi închipuit. O parte dintre obiecte nu intrau pe uşă, celelalte se înţepeneau şi se loveau cu zgomot. Cu excepţia covoarelor, care, ca nişte pisici speriate, rămâneau acolo unde le puneai, restul lucrurilor ne-au făcut un milion de probleme. Obiecte ascuţite de metal, furci, lămpi de petrol, vase de aramă şi porţelan, veselă şi oale de lut păreau că abia aşteaptă să urle îndată ce le atingeai. Ca sub asaltul unui balaur, apartamentul părea că se dezintegrează.

Păpuşa a suportat cât a suportat, apoi şi-a pus mâinile în cap şi a început să plângă. Era prima oară când o auzeam văitându-se din pricina casei.

Balamucul avea să continue zile la rând, mai ales pentru ea şi pentru taică-meu. Pentru noi, ceilalţi, în comparaţie cu evenimentele care aveau loc dincolo de zidurile casei, nimic nu ne mai părea atât de dramatic. Neînţelegerile cu Moscova se adânceau zilnic. Se aştepta ruperea relaţiilor diplomatice şi, după asta, ceea ce până atunci ni se părea mai surprinzător decât sfârşitul lumii: confruntarea cu Uniunea Sovietică!

O bucată de vreme, ca şi când am fi făcut un pact secret, nimeni nu a mai pomenit de casa din Gjirokastra. Cel care se ocupa de ea era tata. Într-o zi, întorcându-se de la cafenea, ne-a spus în trecere că fusese închiriată. Apoi a adăugat ceva despre numărul chiriaşilor, după care, oftând din greu, un oftat care se termină de obicei cu un „eh!“, a adăugat: Eh, chiriaşi… toţi cu nume greceşti.

În anii studenţiei mele la Moscova învăţasem că nu tot ceea ce treci sub tăcere e şi uitat.

Fermecat de marele oraş, mi se întărise convingerea că uitasem complet nu numai casa de odinioară, ci întregul oraş Gjirokastra îmi dispăruse din memorie, ba chiar şi Tirana, ca să nu spun şi Albania.

Un eveniment care aici, la şcoala scriitorilor, părea neînsemnat avea să aducă o mare cotitură în viaţa mea. Este vorba despre un roman. Dorinţa de a-l scrie era ceva între poruncă şi păcat. Eram conştient că sunt student la singura şcoală pe care comunismul o ridicase chiar în centrul împărăţiei lui nu pentru revigorarea, ci pentru distrugerea literaturii. Eram, aşadar, un oştean al morţii, chemat pentru a o călca în picioare şi a o ucide fără milă.

Între timp, înainte de a se lămuri scandalul Pasternak, în care fusese implicată o parte a scriitorilor, mai mult de jumătate dintre studenţi îşi începuseră propriile romane. Dimineaţa, în timpul liturghiei negre, cum s-ar fi putut numi cursurile împotriva tripletei Joyce–Kafka–Proust, învăţam cum

nu trebuie să scriem ca ei, în vreme ce noaptea, torturaţi de îndoieli, ne luptam din greu cu ameninţarea păcatului de a scrie la fel ca ei.

Chinul acela era răzbunarea lor. Doar că, în mod ciudat, părea o răsplată binecuvântată.

Ca o ultimă tentativă de a scăpa de influenţa lor blestemată, hotărâsem să folosesc o tehnică abia descoperită: nu să scriu, ci să înregistrez textul pe bandă de magnetofon. Cel puţin, metoda asta le era necunoscută lui Joyce şi Proust, ca să nu mai vorbim de Kafka. De acesta din urmă mă simţeam mai apropiat, poate şi din pricina literei „K“, cu care ne începeau numele.

Unii dintre colegii scriitori, cei mai mulţi, ca şi când ar fi fost înţeleşi, îşi descriau locul naşterii: oraşele, satele, munţii, stepele, fiordurile, tundrele şi marile fluvii.

Nostalgia pentru ele se combina la unii cu un sentiment ostil faţă de Moscova, de frumoasa necredincioasă, care, încălzindu-i la pieptul ei, încerca să-i îndepărteze de locurile natale.

Nu mă includeam în clanul acesta, cu atât mai mult cu cât eram convins că fetele din Moscova, făcând abstracţie de Uniunea Sovietică cea obeză, erau cele mai dulci fete din lume, gând la care n-aveam să renunţ niciodată.

Aşadar nu dispreţuiam Moscova, şi totuşi, fără a înţelege nici eu de ce, ca pentru a mă supune unei porunci venite de departe, mi-am amintit de el, de cel pe care-l crezusem uitat pentru totdeauna, de oraşul natal.

M-ai uitat? Şi ţi-ai amintit acum, când ai nevoie de mine?

Fusesem convins că nu am nevoie *de el*. Şi nici profesorii, nici doctrina nu ne obligau să scriem despre *ele*. Era ceva ce n-avea nici o legătură cu meritele lor, ci cu ascunzişurile sufletelor noastre.

Dacă ar fi posibilă o explicaţie a inexplicabilului, aş vrea să-i spun că, deşi îmi apare aspru şi posomorât precum fantasma unui rege ucis, nici asta nu era treaba lui, ci a mea. Aşa cum nu era vina lui că i se dusese faima de a da două feluri de oameni: geniali şi nebuni.

Aceasta era o frază bună pentru un început de roman, dar imediat am simţit că, după cum se întâmplă adesea în situaţii asemănătoare, ar fi putut fi interpretată greşit. Şeful cel mare al ţării se născuse în locul acela, şi asta era de ajuns.

Oricât aş fi evitat, mintea tot acolo-mi stătea. Era un oraş care scotea… oameni… ciudaţi. Un oraş care… cum să spun…

Începutul unui vechi cântec a părut că mă scoate din încurcătură:

Gjirokastra negreşit
L-a scos pe Shemo bandit.

Habar n-aveam cine era acest Shemo şi nici dacă în cântec era pomenit de bine sau de rău. Totuşi, în momentul acela, am simţit că gândul mă trimite chiar la persoana mea, iar textul, în realitate, ar fi trebuit să fie: *L-a scos pe Shemo bandit*… *dar şi pe mine*, hotărât.

Automat, deşi tulbure, se sugera o asemănare între mine şi banditul din cântec. Oricât aş fi trecut cu vederea lucrul acesta, eram la fel ca el, dacă nu chiar mai rău, un ucigaş al artei, un bandit al literaturii, ba chiar unul cu studii înalte. Eram la fel ca membrii trupelor de elită, care se antrenează pentru a ucide mai bine.

În final, fără a mă mai adânci în speculaţii de conştiinţă, într-o seară moscovită friguroasă, mi-am scris numele pe o pagină albă şi imediat după el am scris cuvântul *roman*.

Era normal să-mi amintesc primele fraze ale numeroaselor romane pe care le începusem până atunci, mai exact reclamele lor, şi odată cu ele pe Bardhyl B., autorul câtorva dintre acestea. După un scurt moment de emoţie, ca pentru a-mi aminti că vremurile acelea nu se vor mai întoarce, am vrut ca după cuvântul *roman* să adaug *fără reclame*. Cu alte cuvinte, acest roman, altfel decât cele dinainte, va fi fără emfază şi fără grandomanie.

Între timp, destul de surescitat, creierul meu căuta un titlu. Şi, deşi ştiam că romanul va fi despre oraşul meu îndepărtat, care nu semăna nici cu Dublinul, nici cu Praga şi nici cu Combrayul lui Proust, topicul *oraş* mi se învârtea prin cap, cu câteva atribute care redau plictiseala şi neantul, printre care se zbenguia cuvântul *reclamă*. Deci era un oraş căruia îi lipsea ceva, cum ar fi florile şi străzile drepte.

În harababura din capul meu, cuvântul *reclamă* s-a transformat brusc dintr-un atribut al romanului (roman scurt, fără flori sau fără reclame) într-unul al oraşului.

Oraşul fără reclame. Priveam uimit cuvintele pe care abia le scrisesem şi am înţeles că ele formau titlul cel mai lipsit de logică din câte există. Era vorba despre reclamele luminoase, care nu lipseau numai din Gjirokastra, ci şi din Tirana şi din alte oraşe albaneze.

Am tăiat cu o linie titlul şi, cu o grabă inutilă, am căutat unul nou. *Oraşul fără… Oraşul fără…* pe scurt, trebuia să fie un oraş fără ceva…

În cele din urmă mi s-a părut că-i dădusem de capăt: *Oraşul fără taxiuri*. Ăsta e, mi-am spus. Chiar dacă nu era perfect, măcar avea sens. La Gjirokastra, din cauza reliefului, în oraş nu se putea folosi taxiul. Doar dacă…

Am înţeles că nu-mi pot bate joc de mine. Oricât aş fi vrut să mă prefac că nu-mi amintesc, paradigma taxiului, la fel ca reclamele, ieşea direct din istoriile groteşti ale adolescenţei mele. Celebra mea călătorie cu taxiul la Tirana, de care nu voiam să-mi mai amintesc, Bardhyl B. şi toate celelalte mă găsiseră tocmai aici, în mijlocul Moscovei, şi chiar în momentul în care credeam că le lăsasem pentru totdeauna în urmă.

Am tăiat cu o linie noul titlu, cel cu taxiul, şi l-am lăsat pe cel vechi: *Oraşul fără reclame*.

Creierul îmi lucra febril şi-mi părea că găsisem soluţia chiar de la prima pagină. Târziu, seara, autobuzul cursei Tirana–Gjirokastra se apropia de oraşul… fără reclame. Printre călătorii somnoroşi, tânărul Gjon privea plictisit pe fereastră.

Aşa avea să înceapă romanul *Oraşul fără reclame*. Roman fără… I-am citit încă o dată titlul, ca şi cum aş fi vrut să mă obişnuiesc cu el.

Deci un oraş căruia îi lipsea ceva… Sau cineva.

Simţeam cum sângele îmi bubuie în tâmple.

Dar acesta este oraşul din care lipsesc eu, am fost cât pe ce să strig. Deci oraşul fără… mine.

În fine, ţi-a venit mintea la cap, ar fi spus nemulţumit Bardhyl B. Fireşte, cel mai important eşti întotdeauna tu.

Oraşul fără mine, mi-am repetat, şi imediat după aceea am căzut pe gânduri. Era sau nu era fără mine?

Cu mine… Sau fără…

O bucată de vreme, cele două variante mi s-au amestecat în cap. Sigur că eram şi eu. Altfel, cine ar fi fost băiatul acela cu privirea plictisită, dacă nu chiar eu? Cu alte cuvinte, ce învăţasem de la

maestrul meu englez, dublura mea?

Mă întorceam ca o fantomă în oraşul în care aveam să sfârşesc tot aşa, dacă n-aş fi plecat la Moscova. Pe scurt, aveam să petrec o viaţă care, nefiind a mea, ar fi putut totuşi fi, şi pe care aveam oricum datoria s-o retrăiesc a doua oară, chiar şi ca fantomă.

După mutarea la Tirana, Păpuşa se acomodase de bine, de rău, în vreme ce taică-meu încă nu-şi revenise.

Din câte se părea, această rupere de echilibru era urmarea despărţirii de vechea noastră casă. Ea era cea care, după ce-i dăduse măsura corectă a lucrurilor, i-o răpise acum fără milă, împreună cu titlul de Mare Meşter şi toate celelalte.

Se întorcea supărat din oraş, şi tot aşa ieşea din dormitor, după ce citea ziarele.

Se întâmpla ca, la cafenea, noii lui prieteni să-l întrebe despre mine, aşa cum făceau şi cei vechi, din Gjirokastra. N-am aflat niciodată ce le răspundea. Din ziua aceea de demult, când mă trăsese de urechi din pricina numelui său (povestea cu Lev Nikolaevici Tolstoi), tata nu m-a mai atins niciodată, ba chiar nici nu m-a mai certat.

Între timp, revistele vechi, rămase din vremea monarhiei, trâmbiţau teoria conflictului tată–fiu. Povestea lui Oedip rege, pe care într-un fel o făcusem la şcoală şi într-altul o prezentau acolo, mi se părea din ce în ce mai ispititoare.

Era, cum s-ar putea crede, influenţa lor comună cea care, cu trecerea timpului, m-a făcut să văd relaţiile cu tatăl meu ca pe un pact ciudat. Un fel de armistiţiu, dar unul încheiat într-un război ce nu fusese niciodată declarat.

Mai mult, în afara acestui război teoretic, mai era ceva ciudat în această relaţie: umbra lui dominatoare. După cum am amintit de câteva ori în însemnările mele, lucrul acesta nu numai că nu mă deranja, dar nici măcar nu-mi displăcea. Influenţa lui Bardhyl B. jucase, fără îndoială, un anumit rol în toată această poveste. După părerea lui, posomoreala lui taică-meu era mai bărbătească decât purtarea numai lapte şi miere a lui taică-său.

Discutaserăm de câteva ori despre asta, iar concluzia fusese că în această relaţie era ceva ce ne scăpa: sau răceala lui taică-meu nu era reală, fiind doar rodul imaginaţiei noastre, sau era altceva ce intervenea în această poveste – fantasma tatălui lui Hamlet.

Pe de altă parte, în reviste scria că ostilitatea tată– fiu avea să ducă mai curând sau mai târziu la o confruntare dramatică. La Moscova, la cursurile de literatură decadentă, erau criticate aceste teorii susţinute de scriitorii „burghezi“. În mod paradoxal însă, ceea ce se spunea despre ei îi făcea de două ori mai interesanţi pentru noi. Iar faptul că erau criticaţi de „ai noştri“, de socialişti, ne înzecea interesul pentru ei.

Justificată sau nu, logica armistiţiului, adică a aşteptării viitoarelor bătălii, îşi făcuse loc în subconştientul meu, cum se obişnuia să se spună în ultima vreme. Cu atât mai mult cu cât taică-meu se mutase în capitală, în apartamentul strâmt ca o chilie de călugăr, lăsându-şi acasă vechile lui „titluri“. Nu mai eram elevul cu pantaloni scurţi de odinioară, ci posesorul a două diplome, autor de cărţi, ştiam o mulţime de lucruri, printre care şi povestea lui Oedip, iar cazul lui mă răscolea până-n adâncul sufletului.

Gândul ostilităţii false sau adevărate mă trimitea în mod logic la ideea că taică-meu ori se va adapta, ori va rupe înţelegerea.

Era o aşteptare fără emoţie. Totuşi, când, într-o zi, am simţit că, fără să-mi dau seama, intrasem într-o logică de posibilă confruntare (marş forţat, atac, contraatac decisiv etc.), mi-am dat seama că *volens-nolens* devenisem parte a dramei, mai precis a confruntării tată-fiu.

Când şeful meu din redacţia revistei *Drita*, după ce mi-a arătat discret un buletin de ştiri conţinând comentarii din presa occidentală despre Albania, mi-a spus că-l pot lua acasă, numai să fiu atent să-l ard după ce-l citeam, m-am gândit imediat la tata. La secretomanie şi distrugere de documente interzise era, cu siguranţă, campion.

După modelul tipăriturilor clandestine, numite „literatură galbenă“, fusese botezată şi publicaţia aceea, *Buletinul galben*, o broşură care li se distribuia redactorilor-şefi pentru a lua la cunoştinţă despre „veninul antialbanez din presa capitalistă“.

Într-o zi, când taică-meu mi-a părut foarte stresat, i-am dat *Buletinul* şi, cunoscându-i discreţia, l-am rugat să-l distrugă după ce-l va citi.

Îi cunoşteam setea de informaţii şi de ştiri, dar nu mi-aş fi închipuit că indispoziţia lui cronică avea să se schimbe în contrariul ei: într-un amestec de recunoştinţă şi bucurie copilărească, de parcă i-aş fi făcut cel mai preţios cadou.

În memoriile ei, Helena a descris întregul ritual al cititului clandestin, cu uşa la camera lui încuiată, apoi cu arderea paginilor în sobă, verificarea cenuşii şi toate celelalte.

Se vedea de la o poştă că viaţa lui se schimbase. Mă aştepta să mă întorc acasă cu o nerăbdare mai mare decât cea a sărăntocului în ziua lefii, ori decât cea a bolnavului în aşteptarea leacului miraculos.

Îl înţelegeam perfect, pentru că nu era puţin lucru pentru un vechi cititor de presă ca el să citească nişte ştiri atât de *diferite*. Între timp, în spiritul logicii confruntării cu el, în mintea mea *Buletinul galben* ţinea locul armei secrete, care răsturna complet soarta războiului dintre noi.

Şi, tot după această logică, într-o bună zi am înţeles că, după mari eforturi, tocmai cu ajutorul armei secrete, a „buletinului otrăvit“, nu numai că l-am învins, dar l-am şi luat prizonier pe şeful rival.

Nişte ani mai târziu, când i-am povestit toate acestea unui bun prieten, care avusese probleme şi el cu autoritatea paternă, acesta mi-a spus, în stilul lui pe jumătate ironic, că, după cum arătau bobii, dacă Freud ar mai fi trăit, cu siguranţă şi-ar fi revizuit teoria.

Din ceea ce ştiam despre Oedip şi Freud, cel mai mult mă contraria Sfinxul. Credeam mai puţin în pornirea spre paricid, iar atracţia faţă de mamă nu mă convingea deloc. Cunoscând-o pe Păpuşa, eram de două ori mai circumspect în această ultimă privinţă.

O cunoscusem în orice împrejurare şi asta mă ajutase să aflu secretul neputinţei tiranului. (Pe alţii îi poţi speria, pe mine altceva mă sperie.)

Pentru mine, Freud îşi recâştigase reputaţia pierdută chiar la Moscova. Cum era de aşteptat, atât de mult noroi se aruncase asupra lui, încât mă consideram până şi eu vinovat. Mi se întâmplase destul de rar să mă lepăd de cel pe care eram obligat să-l urăsc. Încercam să mă schimb, dar era extrem de greu.

Din acest necaz avea să mă scoată o bârfă.

De obicei, calomniile moscovite împotriva scriitorilor „decadenţi“ semănau ca două picături de apă cu cele de la Tirana: paranoici, imorali, sifilitici. Cele adresate lui Freud erau atât de diferite,

încât letonul Stulpans le-a numit „calomnii disidente“. După părerea lui, o circulară secretă a lui Stalin, independent de poziţia oficială faţă de Freud, îndemna la utilizarea tezelor lui pentru a înfrânge rezistenţa scriitorilor anchetaţi de procuratură. Aceasta, plus o frază plină de ură a Annei Ahmatova la adresa „psihologului nebun“, fusese de ajuns pentru ca un uriaş val de ură împotriva spionilor să se răspândească prin institut.

Tocmai atunci când îmi pierdusem orice speranţă, taică-meu şi-a regăsit brusc nevinovăţia.

Lăsând la o parte zăpăceala din prima săptămână, mi-am dat seama că Păpuşii îi pria atmosfera capitalei. Părea mai activă, învăţa străzile, îşi căuta rudele.

Eram convins că şi doza ei de naivitate, fiind pesemne urmarea izolării din oraşul copilăriei, avea să dispară la Tirana.

Dar după un timp am observat că în legătură cu asta se întâmpla exact contrariul. Cu trecerea timpului, ea se accentua.

O vreme am crezut că poate oraşul acesta mare, prin natura lui, crea asemenea iluzii eronate. Numai că, în final, m-am convins că nu era aşa, şi asta chiar în ziua în care a încercat să poarte cu mine cea mai serioasă discuţie din viaţa ei: propunerea de însurătoare!

Chiar dacă păreau ceva demodat, sfaturile mamei în legătură cu viitoarea soţie a fiului nu erau tocmai de lepădat.

Într-o zi, când, conform unei vechi formule, mi-a spus că voia să aibă „niscaiva discuţii" cu mine, la început, ca de fiecare dată, am râs. Când am aflat însă ce voia să-mi spună, hohotele mele au răsunat atât de tare, încât mă dureau fălcile de râs. A trebuit să treacă ceva timp pentru a înţelege că maică-mea se gândea să mă… însoare.

Continuam să cred că ceea ce-mi aud urechile era o glumă. Totuşi curiozitatea m-a împins să ascult ce avea să-mi spună. Zâmbeam aşteptându-i continuarea. Dar ea nu doar că nu m-a dezamăgit, ci mi-a depăşit orice aşteptare. Mai apoi, ori de câte ori mi-o aminteam, mă convingeam că, printre milioane de sfaturi materne, ar fi fost greu să găseşti unul mai nepotrivit. Pe scurt, buna şi draga mea mamă, cum se spune în sute de poeme, mă îndemna să mă însor cu o… destrăbălată.

Iată ce se întâmplase de fapt. Într-o după-amiază, la uşa apartamentului nostru bătuse una dintre cunoştinţele mele din perioada „ante-helenică", cum o numeam împreună cu prietenii mei, adică înainte de a o cunoaşte pe Helena. Era una dintre fetele acelea cu un comportament foarte libertin, care se învârteau prin cercurile de artişti, prin studiourile pictorilor, unde serveau uneori şi ca modele. O cunoscusem chiar în asemenea împrejurări, într-o seară, la un prieten pictor, într-una dintre rarele ipostaze când, înainte de a ţi-o imagina dezbrăcată, o vedeai nud pe unul dintre pereţii studioului.

Chiar despre asta am şi discutat în timp ce dansam. Cu un zâmbet dulce, sugerând o oarecare naivitate, fata, după ce-mi arătase cu privirea unul dintre nuduri, mă întrebase: Îţi place? Mai apoi, după întrebarea următoare, dacă ştiu cine e acolo, eu, deşi lumina era slabă, am întrebat-o direct: Nu cumva eşti tu? Continuând să zâmbească, mi-a spus că-i ceruse pictorului să-i modifice puţin trăsăturile, să pară că nu e ea…

Era foarte atrăgătoare şi, probabil, dulceaţa glasului ei o încântase pe Păpuşa în momentul acela: Bună ziua, doamnă, aici locuieşte Smail?

Deşi luată prin surprindere, Păpuşa a invitat-o să intre, şi atunci s-a produs scânteia care a sedus-o pe deplin.

N-o auzisem niciodată să ridice-n slăvi cu atâta convingere pe cineva. În afară de aspect şi de maniere, o cucerise şi accentul nordic al fetei, care-i amintea, probabil, de anii petrecuţi la Shkodra.

Dar mai ales cuvântul „doamnă“, pe care cealaltă îl repeta mereu.

În momentul de linişte care a urmat, m-a privit în ochi cu un sentiment de culpă şi de implorare în acelaşi timp, pe care m-am prefăcut că nu-l bag în seamă, căci ea… ei… îi trecuse prin cap… că poate… fata aia atât de *respectuoasă*…

Mamă, am întrerupt-o. Am înţeles ce vrei să-mi spui.

Dar nu m-ai ascultat până la capăt.

Ce să ascult, am întrebat. Vorbeşti prostii.

Aşa credeţi voi despre orice spun eu.

Mi-am dat seama că veselia îmi pierise brusc.

Important era să n-o fac să plângă.

M-am gândit că ar fi trebuit să-i zic: Ascultă, mamă, fata aia nu este aşa cum crezi tu. Dar ar fi fost greu să-i explic. Trebuia să găsesc ceva simplu, omenesc.

Ascultă, mamă, fata aia pare respectuoasă, dar este… cum să-ţi spun… niţeluş depravată. Înţelegi cuvântul ăsta?

Mi s-a părut că-l înţelege, dar că nu-i face cine ştie ce impresie.

Cu un sentiment de culpă faţă de „fată“, am folosit unele epitete pe care ea poate că nu le merita. Străduindu-mă să mă fac înţeles, i-am atribuit unul după altul câteva calificative, în vreme ce-mi spuneam că în albaneză există o mulţime uluitoare de epitete pentru acest gen de fete, mai ales pentru cele mai puţin compromise. Părea că influenţele latine, celtice, bizantine, până la cele otomane au pătruns în albaneză aduse de ele. Nu ştiu de ce, dar gândul acesta mi s-a părut cel mai potrivit în acest caz.

Înţelegi, sau nu?! i-am strigat. Tu ai vrea ca eu să mă însor cu o curvă? Da?! De ce taci? Ţi-ar plăcea o asemenea noră? Doar pentru că în două minute ţi-a zis de patruzeci de ori „doamnă“?

Am vrut să continui reproşându-i că era topită după cuvântul ăla, dar, mulţumit că nu începuse încă să plângă, am lăsat-o în pace.

În memoriile ei, Helena a descris primul prânz la noi acasă, care a fost în acelaşi timp şi primul ei contact cu părinţii mei.

Niciodată, nici chiar acum, după atâţia ani, nu mi-e clar ce am vrut să fac în duminica aceea, când, după ore întregi petrecute la mine în cameră, am întrebat-o: Nu vrei să rămâi la masă?

La masă? a întrebat ea uimită, după care a repetat de câteva ori: Cum aşa? De ce?

Ne întâlneam de două săptămâni, dar niciodată nu venise vorba despre aşa ceva, despre a o prezenta părinţilor etc. Helena o cunoscuse pe soră-mea, nu ştiu în ce împrejurări, iar cu frate-meu mai mic se întâlnise de câteva ori pe holul blocului.

De ce? i-am repetat întrebarea. Aş fi vrut să găsesc un motiv şi, fiindcă nu găseam, am repetat… Aşa, degeaba…

Fără s-o mai lungesc, m-am ridicat şi am ieşit din cameră pentru a-i spune Păpuşii că prietena mea va rămâne la masă…

Cine? a întrebat Păpuşa. Fata aia blondă? Ca de fiecare dată, n-a folosit expresia „bălaie“, cum se obişnuia în limbajul tradiţional din Gjirokastra, unde blondele erau la mare preţ, ci un cuvânt abia intrat în circulaţie.

Acesta era semnul că fata îi intrase în graţii Păpuşii, ceea ce demonstra că am avut dreptate când

mi-am făcut socotelile că, dacă acceptarea Helenei de către familia mea fudulă ar fi fost pusă sub semnul întrebării, atunci singura mea speranţă rămâneau pletele ei blonde.

Numai că de data aceasta n-a fost aşa. O uşoară răceală pe chipul Păpuşii mi-a arătat că încă păstra un grăunte de supărare pentru faptul că alegerea ei, cu ceva vreme în urmă, fusese ignorată. Şi, fără îndoială, îi trecuse prin minte că motivul era Helena.

N-a scos nici un cuvânt, m-a întrebat doar dacă ar fi trebuit să-i spună şi „lui“, adică lui taică-meu.

Sigur, i-am răspuns. O să mâncăm împreună.

Era încă devreme şi, până la două, ora la care luam prânzul, avea destul timp să se pregătească.

Helena nu ascundea faptul că era neliniştită. Pentru a o încuraja, i-am povestit câteva curiozităţi despre familia mea, o parte dintre ele având legătură cu naivitatea Păpuşii. I-am istorisit, printre altele, despre „fata“ model şi, aproape râzând, am adăugat că, ţinând cont cât de mult îi plăcea Păpuşii să i se spună „doamnă“, ar fi făcut bine să i se adreseze aşa.

Puţin înainte de ora stabilită, m-am dus să văd care era situaţia. Tata era îmbrăcat în costum şi avea o expresie solemnă, ceea ce mi-a dat de înţeles că ştia. Frate-meu m-a întrebat: O să vină şi Helena? Am dat din cap că da.

La ora două fix ne-am prezentat la masă, eu înainte, Helena în urma mea, eveniment pe care Bardhyl B. ar fi putut să-l considere o întâmplare extraordinară, şi asta nu doar în practica literară şi mondenă albaneză, ci dincolo de ea, ceva similar poate cu declaraţia lui Thomas Jefferson sau curentul german *Sturm und Drang*, despre care tocmai învăţasem la literatură.

În capul mesei, tatăl meu, o prezenţă solemnă, era mereu „pe picior de război“. Păpuşa avea expresia ei obişnuită în asemenea situaţii, un amestec de lentoare cu indiferenţă. Nu ştiu de ce, soră-mea avea o privire niţeluş vinovată. Singurul care nu părea stresat era frate-meu.

Bună ziua, doamnă, a rostit Helena cu o voce nesigură.

Abia m-am stăpânit să nu râd. Păpuşa ori n-a auzit, ori s-a prefăcut că nu aude. (Mi-am zis că ar fi fost mai bine să nu fi auzit, altfel, în comparaţie cu tonul sonor şi jucăuş al celeilalte, vocea Helenei sunase complet şters.)

În vreme ce punea pe masă ultimele farfurii, am avut impresia că pe chipul ei a apărut o expresie cunoscută. Buze subţiri, am fost cât pe ce să exclam. Ca soacra…

La masă, discuţia se lega cu greu. Cu excepţia câtorva fraze banale schimbate între Helena şi frate-meu, o discuţie nesemnificativă între doi studenţi despre câteva schimbări de regulament la facultate, dialogul cu ceilalţi părea un text lipit artificial.

Nu ţi-am spus eu? i-am şoptit Helenei, aşezată lângă mine.

Ea a dat din cap a încuviinţare, şi asta m-a liniştit pe moment.

Era vorba despre îndărătnicia familiei noastre, despre care îi povestisem. Dar de data aceasta răceala era justificată. În privirile lor se puteau citi câteva întrebări: ce e cu fata asta, de ce se află aici şi ce vrea să însemne acest prânz?

Din când în când priveam spre Păpuşa şi aproape că-mi închipuiam ce simte.

O plânge pe cealaltă, îmi ziceam. Ştiu eu.

O bucată de vreme, mi-am continuat dialogul imaginar cu ea. Dar şi asta de acum, Helena, e frumoasă, nu-i aşa? Despre fizicul ei nu avea ce spune. Era chiar mai frumoasă decât cealaltă. Şi era blondă, ca actriţele ei preferate.

Mă simţeam uşor abulic. Eram tentat să le spun: N-aveţi de ce să fiţi aşa ţepeni. Prânzul ăsta este pur şi simplu un prânz. Aşa cum şi fata asta nu e decât o fată. Care totuşi e iubita mea. Dar asta e treaba noastră, a ei şi a mea, care nu vă interesează nici pe voi şi nici pe altcineva. Aţi înţeles acum?

Iritarea aceea bruscă mi-a dispărut la fel de neaşteptat cum mi se ivise.

Eram la fel de buimac ca şi până atunci, doar că buimăceala mea era de altă natură. Trecuse atâta timp de la prânzurile şi cinele din casa mare de „acolo“! Păpuşa era acum în locul soacrei ei, iar Helena, în locul Păpuşii. Mie nu-mi mai rămânea decât rolul lui taică-meu, care trebuia să ţină cumpăna dreptăţii în cazul unei confruntări între ele. Cu atât mai mult cu cât el, după ce se dăduse bătut, ieşise din rolul marelui Torquemada… Cercul tindea să se închidă…

Ce mult m-a obosit prânzul acesta! i-am spus Helenei când ne-am retras în camera mea. Poate că am greşit ducându-te acolo.

Nu, mi-a replicat ea cu aceeaşi voce nesigură cu care rostise cuvintele: Ce mai faceţi, doamnă?

Mai târziu, dacă cineva mi-ar fi spus că acea masă de prânz, aparent fără nici o semnificaţie, avea să fie cheia enigmei, aş fi râs în hohote.

Într-adevăr, au fost puse câteva întrebări: Ce e cu fata asta? De ce se află aici? Şi ce sens are toată scena aceasta? Dar în realitate noi doi, Helena şi cu mine, nu am ascuns nimic. Iar ăsta este adevărul adevărat, pentru că, în primul rând, nici noi nu bănuiam nimic. Am participat la acest prânz fără nici o intenţie ascunsă ori plan secret şi, mai ales, în mod cu totul întâmplător.

Între timp, mai târziu, parcă în joacă sau în urma lecturilor de psihanaliză, ne-am întrebat dacă nu cumva, poate chiar fără intenţie, ne iluzionaserăm singuri, iar după noi şi ceilalţi, în ideea tulbure a unei logodne.

Din ce în ce mai mult mi se părea că o posibilă logodnă, asemănătoare camerelor fără nume din casa de la Gjirokastra, o *poatelogodnă*, dacă ar fi să folosesc un cuvânt asemănător *necamerelor* de acolo, s-ar fi putut ascunde în spatele teatrului absurd din timpul acelui prânz.

Urări nerostite, ce nu aveau încă dreptul de a fi pronunţate, o sclipire de agrafă în părul Helenei, care când strălucea, când se stingea, după cum mişca din cap, pe scurt, un semn sau un anunţ de logodnă păreau că se ivesc din neant.

9

Ori de câte ori venea vorba despre aşa ceva, cădeam de acord să nu respectăm nici un obicei, cu atât mai mult cu cât ea mai trecuse printr-un eveniment asemănător. Ieşeam din ce în ce mai des împreună, fără teamă, nu numai la cafenea, la Clubul Scriitorilor şi la teatru, ci şi la restaurant, cu excepţia hotelurilor, unde, după cum se prezenta situaţia, aveam să intrăm cât de curând.

Îi povestisem Helenei despre ceea ce auzisem la Moscova, la cursul despre „decadenţi“, despre atmosfera de *belle époque* şi mai ales despre vestitele curtezane care-i însoţeau pe marii scriitori, iar ei îi plăceau povestirile mele, astfel că, într-o ceartă cu familia ei, despre care a scris în *Memorii*, când au înghesuit-o cu întrebarea fatală: Vrei să fii amanta lui?, ea le-a răspuns cu aroganţă: Da, asta vreau să fiu, amanta lui!

Eram convinşi că atracţia reciprocă ce ne ţinea împreună acolo îşi avea obârşia în prânzul din duminica aceea.

În centrul discuţiilor noastre revenea ceva ce consideram de modă veche: logodna. Eram unul dintre cei care o credeau depăşită, ba chiar versurile: *Nu-ţi promit logodna… planuri şi căsătoria, în zilele- astea banale ca o pijama cu dungi cenuşii* o seduseseră pe Helena, după cum a afirmat chiar ea.

Acum, ca pentru a se răzbuna, toate acestea se întorceau împotriva noastră.

Te-am văzut la Cafe Flora cu studenta aia de la Litere, ori te logodeşti cu ea? Sau, Helenei: Te-am văzut la teatru cu tipul ăla întors de la Moscova. Felicitări. Ori, chiar şi mai rău: Am auzit că te-ai împăcat cu primul logodnic. Ai făcut bine, felicitări.

Foarte repede am înţeles că o simplă logodnă nu putea face atâtea valuri. În cazul Helenei erau două relaţii, una posibilă şi una ruptă, care ni se încurcau printre picioare. Şi, ca şi când toate acestea n-ar fi fost de ajuns, un muzicant de la restaurantul Volga ar fi spus că şi-ar sparge vioara pentru Helena G., ca să nu mai amintesc de cei doi poeţi tineri care şi-ar fi aruncat poemele în foc din acelaşi motiv.

Aşa că iritarea pe care ne-o provoca acest cuvânt era din ce în ce mai mare. Şi, odată cu ea, dorinţa de a o ignora ne-a condus la o nouă descoperire: ne-am gândit să trecem peste logodnă şi să ajungem direct la căsă… torie.

Între timp, mi-am amintit brusc că fusesem la fel de guraliv şi în ceea ce priveşte căsătoria. Aveau dreptate să mă întrebe: Când ţi-ai abandonat teoria aia cu pijamaua în dungi banale? etc. etc.

Şi totuşi mergeam înainte. Aveam să ne continuăm relaţia aşa cum era (O să fii amanta lui?), sau o să ne plecăm capul să ajungem la aia… la aia… cum naiba îi zice, cuvântul ăla care-ţi aminteşte de Primăria Tiranei, dar nu chiar aşa, nu chiar o căsătorie cum o înţeleg toţi, ci una cum vrem noi…

În realitate, habar n-aveam ce vrem. Ceva *aşa*, o căsătorie *sui generis*, ceva care era şi nu era aşa… Cu alte cuvinte, o *aşa*…

În plus, ca pentru a ne convinge singuri cât de hotărâţi suntem şi pentru ca nimeni să nu creadă că am luat-o razna, am fixat chiar şi data pentru *aşa*: 23 octombrie.

Deci nu era vorba despre iluzii poetice sau viori sparte, ci despre data exactă a unirii noastre, la momentul şi la locul potrivit, după cum avea să scrie pe invitaţie.

Anunţarea datei de 23 octombrie a provocat o mare supărare în cele două familii. De unde aţi scos-o şi ce-i cu graba asta? Cum aţi stabilit *evenimentul* fără să vă sfătuiţi cu noi? Şi de unde până unde acest 23 octombrie?

Adevărul e că data o fixaserăm la întâmplare, fără nici un sens simbolic. Şi fără a avea în vedere vreun banal examen picat de Helena sau vreo întârziere…

Doar că nimeni nu ne credea. Toţi îşi închipuiau că în spatele vorbelor se ascundeau cine ştie ce enigme. Fiecare clan era convins că ceilalţi ştiau ceva ce ei nu ştiu, până ce într-o seară mama Helenei s-a dus la ea la cămin s-o întrebe direct… dacă nu cumva motivul era că…

Când toate suspiciunile au dispărut, părea că, în sfârşit, va triumfa gândul cel bun, sau constructiv, cum se spunea atunci. Numai că nu a fost aşa. În vreme ce ambele clanuri se pregăteau să-şi dea mâna, nervozitatea s-a mutat la noi, la mine şi la Helena.

Avea legătură cu anunţul unei căsătorii moderne, pe care-l făcuserăm triumfători peste tot: la cafenea, la seratele cu prietenii, în cele două cărţi ale mele. (Ca şi când cea în albaneză, editată la Tirana, n-ar fi fost de ajuns, o a doua carte apăruse în ruseşte, la Moscova, tradusă tocmai de David Samoilov, despre care se şuşotea nu numai că era evreu, dar şi că ar fi fost pe jumătate logodit cu „prinţesa“, aşa cum i se spunea în secret fiicei lui Stalin…)

Trebuia deci să ne respectăm promisiunea de a ne *că… să… to… ri* altfel.

A fost pentru prima oară când am înţeles ce înseamnă să nesocoteşti un mit vechi de două mii de ani. S-ar fi putut întâmpla şi în mod natural, dar pentru asta exista doar un contrarit, la fel de vechi, dacă nu chiar şi mai şi: răpirea fetei.

Problema este că, spre stupoarea generală, în statul acela care nu permitea nimic, răpirea fetelor devenise un obicei frecvent, mai ales în sate. Cazuri de fete răpite, care nu erau altceva decât nişte tinere *logodite* fără acceptul familiei, apăreau peste tot. Pe scurt, răpirea, care stătea la baza ritului, devenise atât de banală, încât nu mai era nici măcar un motiv de scandal.

Mireasa. Nibelungii. Căsătoria cu mortul. Încercam să nu mă mai gândesc şi eram gata-gata să regret că le luasem peste picior, începând cu virginitatea, şi apoi toate celelalte.

Timpul trecea cu repeziciune. Am căzut de acord cu Helena asupra celor mai importante probleme. În primul rând, absenţa celor două familii de la *eveniment*. În al doilea, înlocuirea lor cu colegele de facultate ale Helenei şi scriitorii şi artiştii „mei“.

Colegelor ei nu le venea să creadă.

Se simţea lipsa lui Bardhyl B. pentru a plasa evenimentul într-un cadru planetar, să zicem, comparabil ca nivel de interes cu ideea viitoarei Europe sau cu ceva pe-aproape.

Nu mi-a fost greu să anunţ acasă ceea ce hotărâsem. Păpuşa m-a ascultat absolut uluită, fără un cuvânt, pentru că, după cum s-ar părea, aştepta ca mirarea sau împotrivirea să vină din partea tatălui meu, fără să ştie că el era încă sub influenţa *Buletinului galben*.

În clanul Gushi, Helena nu comunicase încă nimic, dar tăcerea ei sporise şi mai mult suspiciunile. Se şuşotea ceva despre un scandal şi, fără să-mi pun vreo speranţă în Helena, am aflat că taică-său hotărâse să rezolve el însuşi misterul. Aflase unde îşi bea cafeaua de dimineaţă tatăl meu, îşi îmbrăcase cel mai bun costum al lui şi, găsindu-l singur la masă, îi întinsese o carte de vizită, rămasă de pe vremea monarhiei, pe care scria *Dr. Pavli Gushi, Farmacist*.

Discuţia se derulase cu opinteli, mai ales la început. Tatălui Helenei, un om sensibil din naştere, îi

fusese greu să explice o situaţie care, în momentul acela, devenea şi mai ceţoasă sub privirea inexpresivă a lui taică-meu.

La început vorbise foarte prudent: Nu era vorba de vreo intervenţie… cu atât mai mult cu cât sunt tineri… dar tocmai de asta… situaţia lor… poate… dacă cele două părţi… adică noi, părinţii… avem datoria…

Convingându-se că cel din faţa lui nu înţelegea nimic, ori se prefăcea că nu înţelege, a schimbat tonul: Poate ştiţi că fiul dumneavoastră şi fiica mea…

După cum se crede că povestise chiar el după aceea, pentru că auzise câte ceva despre firea celuilalt, aşteptase plin de emoţie un răspuns de felul: Eu nu mă pricep la astea, nu mă ocup de aşa ceva.

Dar, spre marea lui uimire, răspunsul a fost surprinzător:

Ştiu.

Mai târziu, analizând, cum se spune, de-a fir a păr discuţia lor, am căzut de acord că momentul în care taică-meu rostise cuvântul „Ştiu“ fusese decisiv pentru ca discuţia respectivă să nu rămână în aer.

Ce se întâmplase, în realitate, între ei?

Era clar că amândoi aşteptaseră unul de la altul o ploaie de învinuiri, de genul Fiul tău s-o lase în pace pe fiica mea, sau Să faci bine, domnule doctor, să-ţi iei fata şi doar după asta să vii la mine etc. Numai că, între timp, fusese pronunţat cuvântul „Ştiu“, cel care a stins în faşă nu numai vorbele, ci şi gândurile ostile de tipul: unul îi arată celuilalt diploma de doctor, fără să ştie că omul din faţa lui citeşte *Buletinul galben*, ceea ce-i similar cu a pătrunde în gândurile diavolului.

Acel „Ştiu“ al lui taică-meu a fost mai deplin decât orice cunoaştere, căci includea prânzul de duminică, iar prânzul însuşi avea legătură cu o întreagă mistică a mâncatului împreună, ceea ce depăşeşte mâncatul în sine, încercând să atingă cele mai înalte sensuri, precum ospitalitatea şi protecţia oferită musafirului.

Helena mâncase la noi acasă, deci, tulbure şi inconştient, crease cu familia Kadare o legătură inexplicabilă, precum acelea care vin din zonele misterioase ale subconştientului.

Fără să ştie nici ea, Helena a fost în avantaj, avantajul oaspetelui în faţa gazdelor.

Prinzând curaj după topirea gheţii, acolo, în cafenea, doctorul Gushi s-a convins mai repede decât se aştepta că ambele familii trebuie să îngroape securea războiului.

Împins de un presentiment pozitiv, în urma unor cuvinte nu foarte clare – *păi, dacă treburile stau aşa* –, după care ar fi trebuit ca împreună să pună lucrurile la cale, el s-a apucat să înşire ce ar trebui făcut: anunţarea logodnei, pregătirile, zestrea, verighetele şi altele asemănătoare.

După fiecare vorbă a lui, chipul lui taică-meu se înnegrea de parcă ar fi auzit cine ştie ce orori. Când celălalt a observat, era deja târziu. A încercat să mai îndrepte ceva, dar era imposibil. Cuvintele pe care se aşteptase să le audă la începutul discuţiei au fost rostite la sfârşitul ei: Eu nu mă ocup de aşa ceva. Vorbiţi cu băiatul.

Prima întâlnire, şi ultima, s-a încheiat într-un dezacord total.

Între timp, informaţiile strânse de unii membri ai familiei Helenei nu ne dădeau nici o speranţă. Doctorul Pavli fusese naiv crezând că se va înţelege cu cuscrul. Celor din clanul Kadare le lipsea o doagă, era lucru ştiut. Păi, unde se mai văzuse ca tatăl să ia bani cu împrumut de la fiul său de

doisprezece ani? Iar ăsta, un an mai târziu, să înfunde puşcăria? Sau să plece de acasă cu taxiul? Şi aşa mai departe, până ce a ajuns să se facă poet şi să încerce să publice o carte, în care una dintre poezii să aibă titlul *Jos fecioria*, ca şi când fecioria ar fi tot una cu imperialismul american.

Nu, nu. Totuşi nu aveţi ce face. Câtă vreme fata nu dă înapoi, lăsaţi toată treaba în mâinile Domnului.

Cu totul alta era situaţia în familia noastră. Un amestec de nostalgie fără rost, cu o resemnare, aş zice, filozofică. Aceasta din urmă conţinea o doză de regret şi multe mustrări de conştiinţă pentru casa părăsită din Gjirokastra. Avea aproape trei sute de ani şi cunoscuse puţine nunţi, în vreme ce acest apartament tinerel, care nu împlinise nici doi ani, cu caş la gură, carevasăzică, se grăbea să nuntească.

Din punct de vedere antropologic (cum avea să se spună mai târziu), regretul se justifica. Ultimele nunţi din casa mare, cele care se ţineau minte, fuseseră cea a bunică-mii şi cea a Păpuşii, prima în 1895, iar a doua în 1933. Apoi, nimic.

După care au fost înşiraţi cei care n-aveau să vină la nuntă, tatăl Păpuşii, tata-mare, şi bunica, împreună cu sora de care era nedespărţită, Nesibe Karagjozi, abia înmormântată şi ea. În două-trei cazuri, mai ales când venea vorba despre tortul de nuntă, care trebuia comandat la ILAST (ceva ce s-ar putea traduce prin Întreprinderea Locală Alimentară Socialistă de Torturi), şi-au amintit de marea tipsie de baclava, dar fără multe regrete şi în şoaptă, aşa cum ţi-ai aminti de moartea misterioasă a unei bunicuţe.

În ciuda tuturor comentariilor, nunta a avut loc chiar pe 23 octombrie.

Dar eu ştiam că nemulţumirea şi cearta sunt esenţa unei nunţi albaneze. Ele apar de obicei într-una dintre cele trei faze ale ritualului, înainte, în timpul sau la sfârşitul lui.

La nunta noastră, ora nemulţumirii a bătut în actul al treilea, imediat după căderea cortinei. Şi s-a manifestat prin neînţelegeri profunde între cele două familii.

Acestea aveau exprimări diverse şi veneau din direcţii surprinzătoare, începând cu câteva citate din Engels şi terminând cu proverbele islandeze. Am crezut că neamului Kadare, plecând din Uliţa Nebunilor, avea să-i vină mintea la cap, dar văd că s-a întâmplat exact pe dos, s-au smintit de tot. În regulă cu asta, dar doctorul Gushi cum de-a acceptat? Nu degeaba se spune… (Şi aici urma un proverb latin sau mongol.)

Ca şi cum s-ar fi răzbunat pentru încălcarea tradiţiilor, simţeam că mânia mă cuprindea şi pe mine: Maică-ta să nu se mai plângă prin trenuri că gineri-su îi frige inima şi nu-i spune „mamă“…

Helena a rămas cu gura căscată.

A fost prima frază ostilă pe care am pronunţat-o după nuntă.

Mama mea, care se plânge prin trenuri… a repetat ea încet, fixându-mă cu privirea.

Era o atmosferă de epilog, de sfârşit de război, în care fiecare parte caută să-şi contorizeze pierderile. Se simţea încercarea lui 23 octombrie de a fi inclus în Nuntologie, ceea ce ar fi putut însemna „o încercare de a intra în epos“. Şi, odată cu asta, o mare absenţă era cea a lui Bardhyl B., singurul care ar fi putut însăila un text monumental despre evenimente:

Celor din neamul Kadare, din care mulţi nu mai erau pe pământ, deci plecaţi iremediabil dintre noi, profitând de acest avantaj şi după ce i-au doborât, în urmă cu treizeci de ani, pe cei din înfiorătorul neam Dobi, nu le-a fost greu să-i îngenuncheze pe cei din clanul Gushi. Nici tentativele de conciliere ale acestora din urmă şi nici diplomele celui mai cunoscut doctor-farmacist din oraş nu i-au ajutat la nimic, căci toată această strategie era asemănătoare cu situaţia în care Germania, după ocuparea Poloniei şi a Franţei, s-ar fi năpustit orbeşte asupra Elveţiei.

Foarte repede aveau să apară stricăciunile şi pagubele de după război din tabăra învinşilor. Doctorul Gushi însuşi avea să sufere două atacuri de inimă. Restul se subînţelege.

Puţin după aceea a avut loc schimbarea apartamentului cel mare cu două mai mici, faţă în faţă, în blocul nostru din centrul Tiranei. În ochii Păpuşii, această mutare a diminuat întru câtva dramatismul despărţirii. Dar dedramatizarea avea legătură, în primul rând, cu altceva: a avut într-adevăr loc un schimb, dar, la urma urmei, nu fusese un schimb de mame, ci de locuinţe.

În cele două apartamente era o atmosferă foarte vie. Pentru a ne ajuta să aranjăm lucrurile din casă, veneau la noi, după cum devenise un obicei, colegi şi prieteni, în special scriitori şi pictori, care-şi aduceau după aceea propriii colegi şi prieteni. Iar aceştia veneau şi ei, la rândul lor, cu alţii.

Majoritatea erau studenţi în străinătate, reveniţi în ţară după întreruperea studiilor în urma conflictului cu Uniunea Sovietică.

Totul era minunat. Voioşia, umorul, chiar şi scandalurile. Acestea din urmă apăreau pentru că existau o mulţime de logodnice străine rămase în Albania fără posibilitatea de a se repatria, ori altele care ar fi vrut să vină din ţările lor, dar nu li se permitea.

Pictorii îşi încercau culorile pe rafturile din bucătărie, mai ales nuanţele care, deşi nu se spunea cu glas tare, erau pe jumătate interzise. Ceilalţi se ocupau de bibliotecă sau dormitor, fără a uita, cu această ocazie, să o ironizeze uşor pe Helena.

Eram atât de preocupaţi de toate astea, încât foarte rar ne aminteam de ceea ce se petrecea afară. Peste tot se simţea o nervozitate în creştere. Imediat ce deschideam radioul, mă şi grăbeam să-l închid. Iar *Buletinul galben*, câinele secret al casei, devenea zi de zi tot mai agresiv.

În toată această harababură bătea la ochi absenţa lui taică-meu. Era un adevărat mister cum intra, ieşea şi se închidea în camera lui fără a atrage atenţia, în vreme ce Păpuşa era mai vioaie ca niciodată. Permanent cu ibricul de cafea în mână, se vântura continuu dintr-un apartament în altul şi nu ascundea faptul că se află în centrul atenţiei. (Mama lu' Ismail, vă place culoarea asta de aici? Sau are loc maşina de spălat acolo? Vă deranjăm, mama lu' Ismail? Mama lu' Ismail, ce aţi spus, vă rog?)

Într-o zi am văzut-o de mână cu cineva care mi-a părut o persoană cunoscută. Imediat am auzit şi vocea fetei: Cât mă bucur, Smail, că am întâlnit-o din nou pe doamna Kadare!

O trăgea de mână spre mine, în vreme ce Păpuşa privea în jos, ca atunci când se simţea ruşinată.

Ce minunată e doamna Kadare! Şi ce bine ne înţelegem!

Ştiu, i-am spus. Păpuşa m-a privit în ochi, vrând parcă să vadă dacă sunt supărat sau nu.

În realitate, nu numai că nu eram nici un pic supărat, dar parcă am simţit şi regretul că o vorbisem de rău pe fată. Sosise, probabil, cu vreunul dintre pictori, ca asistentă, model sau iubită, aşa cum se întâmplă cu aceste fete cărora li se mai spune cu cruzime şi „traseiste", pentru că trec dintr-o mână într-alta. Numai că ele par a avea mai mult noroc decât celelalte, pentru că mâinile acelea sunt mâini de pictori şi de poeţi, care, înainte de a le atinge, le transpun pe pânză sau în versuri.

Nu aveam nici timp şi nici împrejurările nu erau potrivite pentru a-i transmite gândurile mele, în schimb am făcut ceva ce, fără a fi un gest frecvent, nu e nici unul rar: am întins mâna pentru a-i atinge părul, cu acea mângâiere specială pe care femeia, părul ei, într-un moment romantic, o cer pur şi simplu.

Fericirea Păpuşii ajunsese la cote nebănuite. Într-o zi am găsit-o ascultându-l cu mult interes pe Pirro Mani. Am fost foarte curios să aflu ce ar fi putut discuta Păpuşa cu regizorul cel mai cunoscut al Tiranei. Acesta îi arăta o hârtie, iar cu vocea lui răsunătoare îi explica ceva: Crede-mă, mama lu' Ismail, spectacolul ăsta o să zgâlţâie Tirana! Uite, aici am notat cele două niveluri ale scenei: unul, în burta monstrului, a Calului de Lemn, iar celălalt jos, la picioarele lui, acolo unde Laocoon se confruntă cu mulţimea.

Am înţeles, în cele din urmă, că-i explica punerea în scenă a *Monstrului* meu, al cărui manuscris i-l dădusem înainte de a-l trimite la editură.

Înţelegi, mama lu' Ismail? O să fie o confruntare gigantică… Ah, uite-l şi pe Ism… Îi povesteam mamei despre viitorul nostru spectacol. Are un *feeling* special pentru teatru, ai observat?

Păi da, cum să spun?! i-am răspuns, apoi m-am întors spre ea şi am întrebat-o ce a înţeles.

La început s-a eschivat de la răspuns, până ce, la insistenţele mele, a spus printre dinţi: Păi, uite,

cearta aceea… cum au devenit oamenii acum, numai la ceartă se gândesc…

Am povestit mai apoi întâmplarea într-un cerc intim. Păpuşa se făcea că nu aude, de parcă n-ar fi fost vorba despre ea. Cineva a spus că s-ar înţelege mai bine cu Dritëro Agolli[3], care comunică mai bine cu bătrânii. Frate-meu l-a contrazis. El credea că, cu cât discuţia era mai elevată, cu atât se simţea mai atrasă de ea. În mijlocul acestei dispute, Păpuşa continua să simuleze neatenţia.

3. Scriitor albanez (1931–2017). (N. tr.)

La un timp după asta, când un alt regizor, de data aceasta de film, mi-a spus într-o zi: „Am cunoscut-o pe mama ta“, fratele meu, care era acolo, aproape că a strigat: Acum s-o vezi!

K. Çashku[4] era cunoscut pentru risipa de cuvinte străine. O cunoscuse pe Păpuşa în parcul Rinia, din vecinătatea Bulevardului Mare, unde ea şedea uneori pe bancă împreună cu soră-sa, alteori singură, şi privea la trecători.

4. Regizor şi scenarist albanez, născut în 1950. (N. tr.)

După cum mi-a povestit regizorul, în afară de teatru, Păpuşii îi plăcea să admire hotelul Dajti, de vizavi, mai ales când acolo se dădeau recepţii oficiale: maşini frumoase, doamne elegante care coborau din ele… asta aşa, ca *să-şi clătească ochii*.

Gustul pentru manifestări făloase, desfăşurate în văzul lumii, cum erau defilările convoiului nostru neînsemnat, însoţit de ţiganca Vito, prin centrul oraşului, spre casa lui tata-mare, i se trezea, pare-se, din nou.

Partea teatrală a personalităţii ei trezea în ea dorinţa de a epata, reprimată cu mult timp în urmă (poate când ofiţerul german îi furase parfumul), şi această dorinţă secretă („seratele misterioase ale doamnei K“) era întreţinută de tot ce avea provincial în ea.

În zilele cu vreme frumoasă, fără să spună nimănui nimic, îşi îmbrăca cele mai bune haine şi pornea cu mersul ei uşor spre Bulevardul Mare.

În zilele ploioase se ducea în altă parte, un loc pe care nu l-ar fi ştiut nimeni, dacă nu ne-ar fi spus una dintre prietenele noastre. Aceasta o întâlnise întâmplător în holul mare al Palatului Culturii, şezând în fotoliu şi privind oamenii care coborau pe scară spre bibliotecă sau urcau la etajul al doilea, la cafenea.

Când a întrebat-o dacă aşteaptă pe cineva, ea a răspuns că nu, doar îşi mai *clătea ochii*, expresie pe care cealaltă o auzea pentru prima oară şi n-a ştiut ce sens să-i dea.

Cu excepţia acestui fapt, n-am reuşit să aflu nimic mai mult şi, deşi bănuiam de ceva vreme, nu mi-a ajuns niciodată la urechi că ar fi mers sau nu pe ascuns la teatru.

Pe scurt şi la o privire panoramică s-ar fi putut spune că Palatul Culturii, coloanele de pe strada Luigj Gurakuqi, Cafeneaua de la Ceas, unde taică-meu îşi bea cafeaua de dimineaţă şi de care ea n-ar fi vrut să fie văzută, mai apoi Teatrul Naţional şi, după el, Clubul Scriitorilor, unde eu mă duceam des şi deci exista „pericolul“ s-o surprind, apoi Galeria de Arte şi, în fine, hotelul Dajti, asta era harta „mondenităţii“ ei, perimetrul prin care se mişca de parcă ar fi fost urmărită de cineva, fără să ştie nici ea de cine: tata, eu, noi toţi sau poate dublura ei lumească…

Se ştia că taică-meu nu mai are mult de trăit. Era încă zvelt şi drept, dar paşii lui trădau altceva. Nu degeaba imnurile funebre au ritmul pe care-l au, ca pentru a arăta că moartea este, înainte de toate, o chestiune de ritm.

Doar aşa ar fi putut coborî acolo unde familia lui era atât de puternică, sub pământ.

Mai apoi, ori de câte ori îmi aminteam asta, gândul mi se ducea la Pitagora şi la puterea celor nevăzute. Mi se părea că reuşeam să desluşesc câte ceva, dar aripile despre care credeam că mă ajută se frângeau imediat.

Îmi ironizam fără milă romanele nescrise, acelea pline de reclame, iar la Moscova, la seminarul de psihologia creaţiei, povestisem despre ele, făcându-mi colegii să râdă cu lacrimi, fără să-mi treacă prin cap că ele, aşa cum erau, lipsite de trup şi de formă, aveau un avantaj imens: erau intangibile. Şi, prin aceasta, nu erau expuse la nimic.

Tot în glumă, discutând despre superioritatea literaturii inexistente, profesorul a intervenit pentru a spune că, orişicât, invers decât se poate întâmpla în muzică, la vârsta de doisprezece ani nu se scrie şi nici nu se poate scrie literatură. Şi nici măcar la paisprezece.

Ceea ce am auzit nu mi-a picat deloc bine. Aş fi vrut încă să cred în avantajele literaturii nescrise. La urma urmei, datorită ei câştigasem acea libertate de a visa, pe care n-o găseşti oriunde. Ea a fost cea care mi-a dovedit că atâta vreme cât eram fermecat de *Macbeth*, piesa unui englez pe nume Shakespeare, aveam tot dreptul să cred că între mine şi el există o comuniune sufletească unică.

Mai târziu, uimirea mea creştea în loc să scadă, astfel încât, atunci când am început să copiez textul de mână şi mai ales când am început să mă supăr pe autor, la fel cum mă supăram pe Bardhyl B., m-am convins nu doar că-i sunt foarte apropiat, ci că aş fi aproape văr cu el.

I-am şi spus asta lui B.B., şi el s-a întristat ca niciodată.

Chestiunea aceasta din urmă, predispoziţia de a mă supăra atunci când nu-mi plăcea ceva la englez, ni s-a părut amândurora dovada cea mai convingătoare a faptului că devenisem una cu el.

Una cu el, repeta Bardhyl B., pe un ton pe care nu i-l mai auzisem niciodată.

Ba chiar îmi ziceam că, atunci când voi mai creşte şi voi avea mai multă minte, o să-i corectez, pe cât posibil, greşelile.

Şi voi începe cu scena în care apare fantoma tatălui lui Hamlet, convins că, dacă în locul aceluia ar fi fost taică-meu, prinţul nu şi-ar fi permis să fie atât de nepoliticos în timpul discuţiei… Nu era vorba despre delicateţe, chestiunea asta avea mai mult de-a face cu frumuseţea clipelor de groază, care se pierdea… Dacă mie, de exemplu, mi-ar fi apărut fantoma tatălui meu, ca să-mi spună, vorba vine, că cineva, să zicem Păpuşa şi fraţii ei, cei doi unchi ai mei, l-au ucis în somn, eu, împreună cu Horaţio, prietenul meu, adică cu tine, i-am fi vorbit puţin mai altfel…

La acest punct al discuţiei, Bardhyl B. plângea în hohote. Ne priveam în ochi unul pe altul, iar eu aşteptam de la el cuvintele fatale: Dar de ce nu începi de pe-acum?

Cu ceva timp în urmă, s-a petrecut ceva ce am fi vrut să uităm. Din dorinţa de a crea o operă fără egal până atunci, am început să scriu romanul *Aceasta este victoria*, al cărui text, spre deosebire de orice alt roman scris vreodată, şi pentru a demonstra că sunt unic şi diferit de toţi ceilalţi scriitori, l-

am început invers, de la sfârşit spre început.

Eram împreună cu Bardhyl B. la noi acasă, el pe holul dintre două etaje, pe care-l consideram al nostru, aşteptându-mă, eu în salonul de oaspeţi, unde scriam de obicei. Era după-amiază, cald, iar tata se odihnea în camera alăturată după prânz. Când am terminat, am început să cobor scările. În mână aveam ultima pagină scrisă, sfârşitul romanului: „Soarele strălucea peste câmpiile aurite ale cooperativei, iar sătenii, cu feţele pline de fericire, îl ascultau pe comisarul partizan, care, în vreme ce arăta cu mâna spre livezile înflorite, rostea: Aceasta este victoria!"

Treptele scârţâiau sub picioarele mele. Simţeam că-mi vâjâie capul de oboseală. Bardhyl B. avea o figură şi mai amorţită.

Ai făcut-o? m-a întrebat.

Ce?

Aia… Cri… (ma).

Da, am zis dând din cap.

Eşti galben la faţă.

Cum aş putea fi altfel?! mi-am zis.

I-am întins pagina scrisă.

Undeva la poartă a bătut cineva.

Ne-am cutremurat amândoi.

Tata ar putea să se trezească, am zis în şoaptă.

Wake Duncan… Trezeşte-l pe tata.

Bardhyl B. a început să citească textul. Părea că nu-i vine să creadă.

Nu ştiu ce să spun, i-am zis. Una am avut în cap, alta mi-a ieşit.

Când mi-a întins-o, pagina tremura în mâna lui. Ca şi mâna mea, luând-o.

Bătăile s-au repetat.

Nu pot să spun… am zis tremurat.

Simţeam că vorbesc dezlânat. Nu puteam să spun ceea ce simţeam. Aveam nevoie de altă limbă. Căci aceasta, de aici… se opunea.

A fost primul moment în care am simţit puterea literaturii inexistente.

Zile întregi, ca pentru a mă convinge singur de avantajele nepublicării în faţa publicării, noi doi, ca posedaţi, repetam ilogic acelaşi lucru.

Câteva zile mai târziu, a venit într-un suflet, aşa cum venea când avea veşti, pentru a-mi spune că citise într-o nuvelă că există o altă lume sau planetă, unde, deşi trăieşte aceeaşi omenire, adică asta, a noastră, cel mai mare poet nu este Homer, ca la noi, ci un croitor care nu a scris nici măcar un vers.

Tocmai mă pregăteam să-l întreb de unde scosese prostiile astea, când el s-a grăbit să-mi spună că toate puteau părea nişte idioţenii, dar dacă analizai amănunţit vedeai că toată chestia avea legătură cu noi…

Mi-a trebuit un timp pentru a înţelege că în lumea aceea de acolo totul era diferit, adică nu avea importanţă ceea ce scriai, ci ceea ce puteai să scrii… Cu alte cuvinte…

Cu alte cuvinte, asta e ca-n cazul tău… romanele de care nu ştie nimeni…

Ca groaznicele romane care nu există, mi-am spus eu, nu fără un pic de mândrie.

Şi Homer? l-am întrebat apoi. Cel adevărat, al nostru, mai era, ori l-au scos complet?

Era. Al unsprezecelea, dacă nu greşesc.
Adevăratul Homer?
Tocmai el. Ăla cu *Iliada* şi toate celelalte, ciclopii şi Elena din Troia.
De frică să nu aflu cine ştie ce bazaconie, de Shakespeare nici nu l-am mai întrebat.
Numai că, atunci când Bardhyl B., ca şi cum ar fi bănuit ce-mi trece prin cap, a rostit cuvintele: Iar celălalt, William al nostru…, inima mea şi-a încetinit bătăile.
Ce? l-am întrebat pierit.
Locul primului dramaturg al lumii fusese luat de un tâmpit care nu numai că nu scrisese nici o dramă, dar nu ştia nici să scrie, nici să citească… Aşa că William îşi păstrase cu greu locul şapte…
Mă consolam singur că nu e chiar atât de rău, când Bardhyl B. a rostit un „dar“ care m-a enervat din nou.
Dar la ce bun? a zis. William are altă belea. Dramele i-au fost acceptate, însă există suspiciunea că n-ar fi el.
Adică dramele sunt, şi el nu?
Tocmai, dramele sunt astea care sunt, dar cică nu le-ar fi scris el.
O bucată de vreme am rămas pe gânduri, nelămuriţi asupra a ceea ce era mai rău: să nu existe dramele, sau autorul.
Eram complet nedumerit.
Şi cine a scris porcăria aia de nuvelă? am întrebat cu un aer indiferent.
Unul Mark, mi-a răspuns Bardhyl B. Unul Mark… Twain… sau Gjerk Mark…
Se vedea că voiam să-l luăm peste picior, dar nu ne dădea mâna. În realitate, fantezia acestui Mark din America semăna cu minunea aceea pe care o căutam de mult: capodoperele adevărate sunt acelea care-şi iau puterea… care nu sunt scrise…
Şi-şi spunea din nou că treaba asta semăna cu aceea a romanelor mele: la vedere erau doar reclamele din ele, în vreme ce ele se aflau sub pământ. Nu degeaba le numiserăm noi demonice, adică inexistente, pe scurt, *invizibile*. Nu acesta era cuvântul pentru ceva uluitor?
Abulici cum eram, gândul ni se întorcea mereu la Shakespeare. Problema lui, oricât de diferită părea, avea ceva asemănător cu a noastră.
Încercam s-o luăm pe îndelete: era el, era şi teatrul lui. Se părea că în lumea asta nu era loc pentru amândoi. Iată de ce trebuia ales unul: el, sau teatrul.
Judecata mi-o lua din nou la vale. Simţeam că adevărul nu este chiar ăsta, ci pe undeva, pe aproape: celebru, dar fără dramele tale… Sau cu dramele, dar fără tine… Adică viu, dar fără faimă. Sau cu faimă, dar fără viaţă.
Ni se părea că, în fine, ne apropiam de o rezolvare: în orice situaţie am fi fost, n-ar fi trebuit să rupem pactul cu subteranul, pentru că numai acolo erau permise unele lucruri care aici erau interzise.
Romanele mele aveau ceva greşit, câtă vreme se născuseră în afara timpului permis literaturii. Ca şi treaba cu alcoolul, interzis copiilor. Iată de ce stăteau acolo, jos, întinse la rând, între gând şi scris, ţepene, invizibile ochiului omenesc. Eram convins că acelea care se înghesuiau să iasă aveau să se destrame imediat, ca lovite de trăsnet.

Poate n-a fost întâmplător faptul că tocmai în momentul în care taică-meu s-a mutat într-o lume ce i-ar fi putut părea mai potrivită, mi-am amintit mai frecvent ca niciodată de Bardhyl B.

Oare ce-o fi făcând? mă întrebam ori de câte ori îl pomeneam. De ce nu apare?

În ziua nunţii, mi-am închipuit de câteva ori că va veni cu taxiul lui (un taxi în formă de cal bătrân), hai să te duc s-o răpeşti pe Helena, sau oriunde vrei tu, aşa, ca odinioară, când ni se permitea să facem orice.

La înmormântarea tatei mi-am amintit din nou de el – n-am venit la bucurie, totuşi la necaz sunt obligat să vin, cum se spune. Taxiul, acolo, jos, pregătit să-l ducă pe tata unde-i era locul.

N-ar fi fost o surpriză să vină într-o zi să mă ia pe mine…

Oricum, ce-o mai fi făcând oare? Trimisesem vorbă din nou la Vlora, dar degeaba. N-o fi bolnav? mă întrebam… Sau, şi mai rău, o mai fi în viaţă?

Nu era prima oară când aveam o asemenea bănuială. Totuşi ceva, ceva mi-ar fi ajuns la urechi, îmi spuneam. Doar dacă… Doar dacă nici n-o fi existat în realitate.

Am rămas o clipă ca siderat şi am scuturat din cap ca pentru a scăpa de acest coşmar. Dar era imposibil. Ultima dată când am fost la Gjirokastra, urcând Uliţa Nebunilor împreună cu un prieten arhitect, m-am oprit involuntar la poarta a treia pe stânga. Trebuia să fie poarta lui Bardhyl B., dar, în mod ciudat, nu semăna cu ea. Arhitectul care era cu mine a încercat s-o împingă, dar eu, cu un glas care parcă nu era al meu, aproape că i-am strigat: Nu!

După înmormântarea lui taică-meu, Păpuşa părea buimacă. A trebuit să treacă ceva timp pentru ca atmosfera să revină la normal. Într-o seară, după ce am cinat cu prietenii, unul dintre ei şi-a dat cu părerea că, în contrast cu casele vechi, care păstrau mult timp amintirea celor morţi, apartamentele de astăzi sunt construite în aşa fel încât, prin liniile simple şi pereţii netezi, te fac să-i uiţi cât mai repede.

Cum se întâmplă în astfel de cazuri, s-au dat multe argumente pro şi contra. Părerile erau împărţite. Unii comentau în tonuri grave, ceilalţi tratau tema cu mult umor. Ambele tabere priveau spre mine, ca să le confirm sau să le infirm vorbele.

O explicaţie părea imposibilă, mai ales când discuţia, oricât de neintenţionat ar fi fost acest lucru, ajungea la relaţia tată–fiu. Poate că singurul lucru pe care el mi-l dezvăluise era dificultatea de a înţelege dacă tirania există ca atare sau e produsă chiar de tine. La fel ca supunerea. Şi, la urma urmei, sub un anumit aspect, ai putea fi sclavul tiranului, precum şi propriul tău sclav.

Încetul cu încetul, lucrurile intrau pe făgaşul lor. Logodna surorii, apoi căsătoria fratelui mai mic s-au derulat în linişte. La acest ultim eveniment, aşa cum devenise deja un obicei, când a venit vorba despre tort, cineva a amintit în trecere despre tipsia cea mare de baclava şi, odată cu asta, despre bănuiala unei fapte premeditate. (În noaptea aceea, la Pasul Këlcyrei, în caroseria camionului, fratele meu, care dormea printre velinţe, chiar nu a văzut nimic, sau a observat că tipsia era gata să cadă şi n-a întins mâna pentru a o opri?)

Reveneau încetul cu încetul şi vechile provocări în jurul Păpuşii: Aveam s-o iau cu mine la Paris, când o să-mi apară cartea acolo, sau nu? Într-o altă variantă, provocarea era mai directă: Se spune că o vei lua pe mătuşa Helenei, e adevărat?

Auzindu-le pe fete râzând, Păpuşa încerca şi ea să facă la fel. Părea că râsul o uşurează mai mult decât orice.

Au fost ultimele ei clipe fericite în lumea aceasta.

Oricine ar fi putut auzi aceste cuvinte s-ar fi gândit în clipa următoare la moarte.

Numai că a fost ceva chiar mai tragic decât asta.

Era 24 octombrie 1990, aproape de asfinţit, când a sunat telefonul şi o voce necunoscută a rostit: Deschideţi radioul!

La radio se transmitea ştirea despre plecarea mea şi a Helenei din Albania. Despre scrisoarea trimisă preşedintelui ţării. Chemarea la alegeri libere. Răspunsul statului: eram declarat trădător.

Erau singure, Păpuşa şi Kakuja, sora mea, mutate ca de obicei în timpul absenţei noastre în apartamentul din strada Dibrei.

Îngrozite. Tremurând în întunericul care se îndesea. Nu îndrăzneau nici să aprindă lumina. Telefonul a sunat din nou, dar nu a mai vorbit nimeni. Mai apoi, când au ridicat receptorul, au înţeles că legătura fusese tăiată. Amintindu-şi de singurul lucru pe care-l puteau face, au început amândouă să plângă. Când împreună, când separat.

Peste un timp a bătut cineva la uşă.

La început au fost doi. Apoi, alţi doi, aducând câteva lăzi de metal.

Păpuşa nu-şi aminteşte să se fi pronunţat cuvântul „percheziţie“. Nici soră-mea.

Unul dintre ei, un tip scund, încruntat, s-a oprit în pragul uşii dintre birou şi restul apartamentului. Ceilalţi s-au apropiat de rafturile celor două biblioteci.

De la distanţă, Păpuşa i-a auzit vorbind cu Kakuja.

Ce spun? a întrebat-o când a trecut prin apropiere, dar nu i-a răspuns.

Bărbaţii au deschis uşiţele primei biblioteci. Păpuşii nu-i venea să-şi creadă ochilor. Scoteau de acolo dosarele manuscriselor mele! Îşi închipuise că s-ar fi putut întâmpla orice, în afară de ceea ce vedea cu propriii ochi. După cum mi-a povestit mai apoi, crezuse că pe mine m-ar fi putut lua cu cătuşele la mâini, dar niciodată că s-ar fi putut atinge de manuscrise. Când am întrebat-o de ce crezuse asta, n-a putut să-mi răspundă. Îşi închipuise, din câte se pare, că aveau o forţă secretă, câtă vreme mă dominau de atâta amar de ani. Acum, pierzându-şi magia, treceau pur şi simplu dintr-o mână într-alta, pentru a sfârşi în lăzile metalice.

Dar n-ai avut impresia că, ieşind din casă, ieşeau poate odată cu ele şi pericolul, şi răul? Nu ştiu, mi-a răspuns. Poate… Chipul ei căpăta acea expresie specială pe care o avea ori de câte ori se simţea vinovată că nu înţelege ceva, ceea ce unii numeau slăbiciune, iar alţii, calitate.

Între timp, lăzile erau închise una după alta. Bărbatul cel scund, care părea să fie şeful, supraveghea atent totul.

Ceea ce se petrecea acolo era din ce în ce mai lipsit de logică. Iar confuzia părea că porneşte de la manuscrise: toate se învârteau în jurul lor ca un val dement.

Păpuşa avea impresia că ceaţa din jurul ei sporeşte. S-a apropiat ca în vis de cel care supraveghea totul: Tu eşti ăla care o să mă bage la închisoare?

Omul a privit-o ciudat.

Sunt procuror, a spus în şoaptă. Dar ţie să nu-ţi fie teamă, mamă.

Confuzia continua, iar atmosfera de coşmar plutea peste tot. Kakuja a ieşit din dormitorul nostru cu un pistol în mână, ca în filme, aşa încât Păpuşii i s-a părut că o să împuşte pe cineva, drept care a fost cât pe ce să strige: Ce faci, fato?

Dar unul dintre agenţi i l-a luat calm din mână şi a început să-l cerceteze.

Nu e cel pe care-l căutăm noi, a zis. Noi îl căutăm pe celălalt, pe cel cu autorizaţie.

Kakuja îl privea uimită. Nu se mai înţelegea nimic.

Tu să nu mă bagi pe mine la închisoare, că sunt bolnavă, i-a spus Păpuşa procurorului. Nici de văzut nu mai văd bine.

Procurorul i-a răspuns la fel ca înainte şi pe acelaşi ton calm. Kakuja a revenit cu un alt revolver în mână, iar Păpuşa a dat iar să-i strige: Ce faci, fato?, când unul dintre bărbaţi i l-a luat, la fel de calm ca şi înainte. Era în biblioteca albă, le-a explicat Kakuja, în spatele volumelor lui De Rada, l-am văzut când am şters praful.

După ce l-a privit puţin, agentul a spus: Da, ăsta e.

Lăzile metalice erau aproape pline. Le-au coborât în linişte una după alta. Procurorul a ieşit în urma lor. La uşă, i-a pus mâna pe umăr Păpuşii şi i-a şoptit: Să nu plângi, mamă…

Mi-a fost greu să uit această scenă. Ani la rând m-am întors în apartamentul acela cu ghinion din strada Dibrei, unde cele două, rămase singure, au început din nou să plângă, de data aceasta cu voce tare, ca la mort.

Dintre toate secvenţele pe care mi le-am amintit în avion, aceasta mi se părea cel mai greu de suportat. Aşa a fost şi prima dată când am revenit, în martie 1992. Şedea liniştită pe canapea, în vreme ce un jurnalist de la televiziunea franceză o filma. Bucură-te, îi spuneau toţi. Ce-a fost rău a trecut.

Se străduia să se bucure, dar, după cum se părea, nu reuşea. În ochi avea aceeaşi privire vinovată ca atunci când nu înţelegea ce se petrece. Singura schimbare era că bucuria îi cerea un efort mai mare.

Da, da, spunea într-un târziu. Sunt bucuroasă… Doar că m-au lăsat ochii.

Ultima mea discuţie cu ea a avut loc într-una din zilele când ne pregăteam să plecăm din nou la Paris. În privirea ei se putea ghici cu uşurinţă întrebarea pe care majoritatea mamelor o pun în asemenea momente: O să mă mai găseşti în viaţă, oare?

După ce m-a privit îndelung, în cele din urmă mi-a pus o întrebare care, spre uimirea mea, părea cea mai neobişnuită dintre toate.

Cum? am întrebat, cu speranţa că poate nu auzisem bine.

Păpuşa a repetat-o, şi era chiar întrebarea de care mă temusem.

Acum eşti francez?

Mai apoi, ori de câte ori mi-o aminteam, în loc să mă obişnuiesc cu ea, mi se părea la fel de imposibilă, indiferent din ce unghi o priveai. Era, pe cât de clară, pe atât de nebuloasă, puerilă şi atemporală, încât te-ar fi găsit oricând nepregătit. Era, pe scurt, stilul ei, sens şi lipsă de sens laolaltă, devenite una, în viaţă şi în neviaţă.

Acesta era motivul pentru care mi s-a părut normal ca răspunsul la întrebarea ei să i-l dau, chiar şi cu întârziere, acum, când era întinsă în sicriu, albă, cu puţin roşu în obraji, chiar ca o păpuşă într-o cutie cu jucării.

Privind-o aşa, mi s-a părut că-şi pregătise trecerea cu mulţi ani în urmă. Cu puţin fard, ca pentru un ultim spectacol, dar stilul era acelaşi, căci acelaşi era şi sensul întrebării: schimbarea mamei, care se ascundea în câteva cuvinte solemne – „Mama Franţa“, sau „Mama Albania“.

Aveam să-i dau răspunsul ei, normal, dar şi mie şi unei a treia dimensiuni, care ar putea să ne judece, la fel ca taică-meu, cândva, în celebrele lui procese.

Fireşte, aş fi vrut să-i spun că n-ar mai putea să se plângă de lipsă de atenţie. Era în centrul ei, în rolul mortului, personajul principal al tragediei antice, aşa cum învaţă azi toţi studenţii de pe mapamond.

Toţi îi erau acum de jur împrejur, la fel ca la teatrul din Tirana, unde intrase pesemne pe furiş, fără să-i treacă prin cap că va veni ziua când se va ridica ea însăşi să ocupe un loc direct pe scena veche de trei mii de ani.

Aşadar erau acolo cunoscuţi şi necunoscuţi, cu feţe triste, unul mai grav ca altul. Cei mai mulţi tăcuţi, unii cu pălării. Alţii discutând în limbi străine.

Iată actorii Teatrului Naţional, care pentru tine îşi domoleau vocile bubuitoare pe care le admirai atât de mult. Deoarece ştiau cu toţii că acum vei pleca la bărbatul tău, la cimitirul de vest al Tiranei,

la fel ca-n 1933, când ai ajuns ca tânără mireasă în casa lui. Iar el, la fel ca atunci, te va întreba: Ai venit, Păpuşa?

În momentele acestea de final am încercat să evit discuţiile prea complicate pentru tine, precum aceea despre bezna din care ieşim cu toţii. Sau pe cealaltă, despre bezna spre care ne îndreptăm.

Aş fi vrut ca măcar în aceste ceasuri să te asigur încă o dată că această incompatibilitate dintre noi nu doar că nu m-a împiedicat niciodată, ci a fost poate mai necesară decât toate momentele de comuniune. Pentru că, aşa cum am vrut de câteva ori să-ţi explic ce înseamnă harul, acesta se poate ivi tocmai acolo unde nu-l aştepţi, ca o floare în deşertul pustiu. Şi mi-l aminteam din nou pe poetul rus, într-o noapte pariziană rece, pe Rue de la Borde, nr. 32, înghiţindu-şi cu greu lacrimile în vreme ce-mi povestea cum, în timpul ultimei sale călătorii la Moscova, o femeie îl scuipase pe stradă… degeaba… fără motiv… *panimaieşi*… degeaba… într-o seară… o femeie înfăşurată în şal… aşa cum ne-o imaginăm pe *matrioşka rusă*… Mama Rusie… pe lozincile din noiembrie… *panimaieşi*… şi el a întrebat-o… de ce… ce ţi-am făcut… ca să mă scuipi… iar ea, privindu-l ţintă… ameninţătoare… enigmatică… nu i-a răspuns.

13

Sentimentul că din portretul Păpuşii lipsea ceva l-am avut pe neaşteptate, când, la unul dintre apelurile lui telefonice din Gjirokastra, arhitectul care se ocupa cu renovarea casei mi-a spus că-i descoperise intrarea secretă.

Mi-am dat seama că nu sunt pregătit pentru o asemenea veste, deşi, cu un oarecare efort, am reuşit să găsesc câteva cuvinte entuziaste, pentru a nu-mi dezamăgi interlocutorul.

Ieri după-amiază, a continuat el fericit, în vreme ce lucram la aripa de răsărit, brusc… înţelegi… am rămas cu gura căscată… uluiţi… înţelegi…

Da, da, i-am răspuns, dându-mi dreptate pentru stângăcia mea, căci, la urma urmei, nimeni n-ar fi putut să se bucure de o asemenea veste, deoarece fiecăruia dintre noi i-ar fi fost imposibil să creadă că locuinţa în care a petrecut primii şaptesprezece ani din viaţă ar fi putut avea o intrare secretă şi cu atât mai puţin să primească vestea descoperirii ei însoţită de strigăte de entuziasm, exclamaţii de uimire şi o mulţime de *înţelegi?* ale arhitectului respectiv.

El continua să vorbească, iar eu, căutând întruna o frază de ocazie, politicoasă, i-am adresat cea mai inutilă întrebare: Este vorba despre o intrare, sau o ieşire?

Cum? aproape că a strigat celălalt… Intrare, sau ieşire?… Hm, o întrebare ciudată… Ciudată, într-adevăr, a adăugat imediat.

Oarecum regretându-mi intervenţia, i-am spus că puteau fi amândouă şi, în momentul următor, am simţit cum neliniştea lui ajunge şi la mine.

O nelinişte necunoscută, căci… nu oricui… şi nu prea adesea i se întâmplase să-şi stoarcă mintea, întrebându-se dacă intrarea sau ieşirea dintr-o casă era un semn bun sau rău pentru el.

Sentimentul acesta – ca să nu spun un tremur nejustificat – l-am avut chiar după încheierea convorbirii telefonice.

O intrare secretă… Poate o ieşire… Şi de ce ar trebui să mă frământ pentru asta? mi-am zis.

Şi totuşi neliniştea stăruia.

Îl cunoscusem pe arhitect chiar înainte ca locuinţa să se năruie.

Stau pe Uliţa Nebunilor, îmi spusese, cu o expresie atât de entuziastă pe faţă, de parcă ar fi luat cine ştie ce premiu celebru.

Am râs o bucată de vreme, şi aşa se întâmpla ori de câte ori ne aminteam de prima noastră întâlnire. Locuiserăm amândoi pe aceeaşi străduţă, ceea ce ne ajuta, fără îndoială, să ne înţelegem mai bine.

În realitate, acordul nostru a fost deplin până în ziua în care, ca un făcut, chiar în toiul reparaţiilor, casa a ars şi s-a prăbuşit într-un maldăr de moloz.

După reconstruirea ei, a fost numit acelaşi arhitect, şi între noi totul a revenit la normal, discuţiile, premiul celebru şi colaborarea noastră. Era la fel ca înainte, începând cu cuvântul „bombardament“, pe care-l foloseam la unison şi la fel de natural.

La prima noastră întâlnire după incendiu, când, văzându-mă atât de şocat de ceea ce aveam în faţa ochilor, el a folosit aceleaşi cuvinte pe care le aveam şi eu în minte… Parcă ar fi după

bombardament, nu-i aşa?

Întocmai, i-am răspuns. Iar el mi-a spus că vechile case din Gjirokastra, spre deosebire de orice altă casă din lumea asta, după incendiu arată ca şi cum ar fi fost bombardate. Altfel nu se poate explica ceea ce uimea pe toată lumea: prăbuşirea dramatică a zidurilor acelora de cetate.

El a continuat să-mi explice că locuinţa noastră încasase o lovitură cumplită, similară cu explozia a două bombe de mare calibru. Şi asta venea de la faptul că acoperişul, învelit la rândul lui cu plăci de piatră, se prăbuşise cu toată greutatea sa uriaşă peste casă atunci când grinzile de lemn care-l susţineau luaseră foc.

Pe scurt, se putea spune că vechea casă a familiei Kadare fusese bombardată de propriul acoperiş, fiind ca şi cum s-ar fi bombardat singură.

Discuţia cu el mi-a părut din alte timpuri, mai precis din 1940, când bombardierele englezilor zburau ameninţătoare pe deasupra oraşului.

Şi, uite, ceea ce nu se întâmplase atunci avea să se petreacă mai târziu, în anul de neuitat 1999. Valuri-valuri, avioanele NATO treceau pe deasupra Mării Adriatice, pentru a bombarda Serbia. Cam în acelaşi timp arsese şi casa noastră. În imaginaţia mea, bombardarea şi incendiul se contopiseră atât de tare, încât nu mi s-ar fi părut foarte curios ca vreunul dintre bombardierele englezeşti să se desprindă de grup şi aşa, ca într-un vis, să vină în picaj deasupra Gjirokastrei, căutându-ne casa, pentru a arunca cele două bombe pe care le aşteptasem cândva.

Şi, cum se întâmplă adesea, când nu orice rău aduce numai rău, în urma acestei grozăvii s-a descoperit ceea ce n-ar fi ieşit niciodată la iveală: intrarea secretă a casei.

Se poate înţelege că era mai mult decât o intrare, mai adâncă decât orice mister. Uneori îmi dădea impresia unui cod indispensabil pentru dezvăluirea oricărei enigme, inclusiv pe cea a Păpuşii.

La toate acestea mă gândeam în vreme ce călătoream, împreună cu Helena, către Gjirokastra. Arhitectul insistase să vină şi ea, deoarece prietenii mei de acolo voiau să-i facă o surpriză…

Nu mă preocupase nici o secundă ce ar fi putut fi această surpriză, deoarece tot timpul îmi spusesem că întreaga aventură avea în ea ceva surprinzător, începând cu casa, care era şi nu era aceeaşi.

Îmi era de ajuns să ştiu că pentru ea avea să înceapă o nouă viaţă, ceea ce nu li se întâmplă şi oamenilor, pentru a-mi spori interesul. Vor avea o viaţă nouă odăile, coridoarele, tavanele sculptate, în vreme ce *necamerele*, care nu fuseseră niciodată camere, vor avea o a doua viaţă înainte de a o fi avut pe prima.

Încercam să evit tot acest amalgam de gânduri, ce-mi părea mai încâlcit decât ezoterismul lui Pitagora şi Platon la un loc.

Şi toată această situaţie a continuat până ce, împreună cu micul grup de prieteni, ne-am oprit în faţa porţii de vest. Arhitectul a împins canatul şi ne-am găsit dinaintea primei intrări, după care o altă uşă te ducea la cea de-a doua, de unde pornea scara interioară, în vreme ce o altă poartă se deschidea spre curtea dinspre răsărit, spre scara exterioară.

Pe această scară de piatră, care nu avea încă balustradă, am urcat, tot grupul, la etajul de sus. Am observat că însoţitorii mei, privindu-se unii pe alţii ca oamenii care împărtăşesc un secret comun, aveau grijă ca Helena să fie mereu în capul şirului. Fulgerător, mi-am amintit de surpriza despre care-mi vorbise arhitectul, dar, distrat cum eram, în secunda următoare am şi uitat de ea.

Grupul, cu Helena în frunte, se apropia de ultimele trepte, unde, într-o linişte ce urmase îndemnurilor: „Atenţie! Aveţi grijă!“ a izbucnit brusc un cântec vechi, ieşit din piepturile mai multor bărbaţi.

Oamenii s-au grăbit pe scări, să vadă ce se întâmplă. Tabloul era mai mult decât şocant: pe coridorul mare de la etajul întâi, un grup de bărbaţi în fustanele, aşezaţi într-un semicerc solemn, cântau cu toată forţa un vechi cântec de nuntă.

Helena a încremenit dinaintea lor.

Cântecul îi era dedicat ei. Era un vestit cântec gjirokastrit, mai vechi poate decât toate cântecele de nuntă, iar mireasa era chiar ea.

Mireasă, pe uşa pe unde-ai intrat… acolo să-ţi cadă dinţii.

Cu alte cuvinte: mireasă, aici unde ai intrat, aici o să rămâi până la sfârşitul vieţii.

Ochii cântăreţilor, întunecaţi şi iscoditori, n-o mai slăbeau.

Întârziase atâţia ani, dar în cele din urmă ajunsese. Era prea târziu să mai scape şi, fără îndoială, să mai repare ceva. I se spunea în faţă: tu de aici nu mai scapi.

Era o confuzie, iluzia unei nunţi atemporale. Nici mireasa nu era cea care trebuie, aşa că-ţi venea să strigi: Opriţi această scenetă periculoasă, trageţi cortina!

Între timp, Helena se schimbase la faţă, ca şi când ar fi încercat să ia casa cu binişorul.

Totul în jur părea duşmănos şi ameninţător.

Am vrut să-i spun că era o casă aproape străină, care nu avea nici un drept asupra unei mirese căsătorite în altă parte.

Şi am mai vrut să-i spun ceva, despre suferinţa vechii case, despre lunga aşteptare şi ostilitatea ei nedreaptă, dar în clipa aceea melodia s-a întrerupt brusc, cum se întâmplă în cazul acestor cântece, ca şi când cântăreţii ar fi rămas, în acelaşi timp, toţi fără aer.

Cu aceeaşi grabă cu care urcase, grupul cobora acum ca pentru a se depărta de zona periculoasă. Printre ei, am reuşit s-o prind pe Helena de mână, încă şocat, şi să-i spun: Atenţie!, în vreme ce ea cobora treptele fără balustradă, aproape în panică.

La sfârşit, în timp ce ne îndreptam spre ieşire, odată cu gândul că poate ar fi fost mai bine să ieşim pe poarta secretă, mi-am amintit că, în afara faptului că habar n-aveam unde se află, nici pe arhitect nu-l zăream printre noi şi că tot ceea ce simţeam atunci nu era altceva decât continuarea confuziei de odinioară.

Paris, aprilie 2013